

Utrecht University

Bruggen bouwen

Rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen, 1930 – 1960

Honours Thesis (HHP3V15002)

Ingeleverd dinsdag 3 april 2018

Geschreven door: Floris Boudens, 5645417

Begeleid door: Jessica Dijkman

Totaal aantal woorden: 13.191

Afbeelding I (voorblad) Souvenirtegeltje, opening Waalbrug 1936.

Opschrift: Waalbrug Europa's grootste overspanning. Nijmegen.

Bron: Collectie Gelderland, Museum het Valkhof, 'Souvenir met de Waalbrug van Nijmegen' collectie gebruiksartikelen en uitrusting, nummer 1986.11.8
<http://www.collectiegelderland.nl/organisaties/museumhetvalkhof/voorwerp-1986.11.8> (Geraadpleegd 14 december 2017)

SAMENVATTING

De rivaliteit die tussen Arnhem en Nijmegen heerst is een eeuwenoud fenomeen, maar is weinig op een wetenschappelijke wijze onderzocht. De bestaande wetenschappelijke literatuur over dit onderwerp richt zich eenzijdig op bestuurders en politici die hebben geprobeerd om de vijandige verhouding om te smeden naar een samenwerkingsverband. Het paper dat voor de lezer ligt is een poging dit hiaat in onze kennis op te vullen. Hoe verklaren we de aanhoudende rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen? De strekking van deze thesis is dat een belangrijk deel van de verklaring ligt in sociale en culturele uitingsvormen. Vanuit een sociologisch raamwerk zijn twee factoren in het bijzonder uitgeplozen: gelijkgezindheid en gemeenschappelijk belang bij samenwerking. De steden zijn niet gelijkgezind. Cijfers aangaande de religieuze en verzuilde samenstelling van de steden, beschreven in het eerste hoofdstuk, tonen dit ontegenzeggelijk aan. Aldaar wordt de complexe samenhang tussen rivaliteit, geografie, religie, verzuiling en huwelijksgedrag beschreven. De lokale krant speelt ook een rol in dit geheel. De kranten schrijven vanuit een stedelijk perspectief. Als een bepaalde ontwikkeling gunstig uitpakte voor de ene stad, ten koste van de ander dan zien we dat terug in het Gelderse krantenapparaat. Als er samenwerking ontstond schreven kranten daar gelijkgezind over. Een derde belangrijk facet van de Gelderse stedenstrijd: zowel hoge als lage materiële cultuur. De steden vechten bijvoorbeeld om musea en sport. Na uitgebreidere cultuuranalyse komt een opmerkelijk klassenverschil tussen Arnhem en Nijmegen aan het licht.

Al met al is de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen een hardnekkig historisch fenomeen waarvan de uitingsvorming veelzijdig zijn. Ten einde een verklaring te vinden voor de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen in het sociaal-culturele domein is een interdisciplinaire methode gebruikt. Sociologische theorie verbindt kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden.

“Nijmegenaren hebben een hekel aan Arnhemmers, en andersom is dat ook een beetje zo. Ik woonde in beide steden en heb me nooit zo druk gemaakt over de rivaliteit, maar dat zou zomaar kunnen komen doordat ik me meer Arnhemmer dan Nijmegenaar voel. Wij zijn altijd de bovenliggende partij. We zijn de hoofdstad van Gelderland, hebben een leukere binnenstad, een betere voetbalclub, gerenommeerde musea en zo kan ik nog wel even doorgaan.”¹

Marcel van Roosmalen

¹ Marcel van Roosmalen, *Geen brug te ver. Het Arnhem van Marcel van Roosmalen* (Amsterdam, 2015), 82.

INHOUD

Samenvatting.....	2
Lijst Afbeeldingen, Tabellen en Grafieken.....	5
Voorwoord.....	6
Inleiding.....	7
Hoofdstuk 1: Het verzuilde Arnhem en Nijmegen 1930 – 1960.....	11
1.1 Theorie.....	11
1.2 Geografie.....	12
1.3 Verzuiling kerk.....	13
1.4 Verzuiling onderwijs.....	16
1.5 huwelijken: steekproef.....	18
1.6 Verzuiling in huwelijken.....	21
1.7 Conclusie.....	22
Hoofdstuk 2: Lokale media en rivaliteit.....	24
2.1 Theorie.....	24
2.2 Gelderse dagbladen.....	25
2.3 De Noord-Zuid lijn: 1879.....	26
2.4 Opening der Waalbrug.....	27
2.5 De West-Oost lijn: 1950.....	29
2.6 Conclusie.....	33
Hoofdstuk 3: Culturele rivaliteit.....	34
3.1 Theorie.....	34
3.2 Historische Musea.....	35
3.3 Evenementen.....	37
3.4 De Gelderse Derby.....	39
3.5 Het accent.....	41
3.6 Conclusie.....	42
Conclusie.....	44
Appendix I: Overzicht Arnhemse huwelijksaktes met vermelding van Nijmegen.....	48

Appendix II: Steekproef Nijmeegse Huwelijksaktes eerste kwartaal 1930.....	52
Bibliografie.....	62
Primaire bronnen.....	62
Secundaire bronnen.....	64

LIJST AFBEELDINGEN, TABELLEN EN GRAFIEKEN

Afbeeldingen

AFBEELDING I	SOUVENIRTEGELTJE OPENING WAALBRUG 1936.....	1
AFBEELDING II	KAART VAN ZUIDOOST GELDERLAND, 1795.....	12
AFBEELDING III	KAART VAN ZUIDOOST GELDERLAND, 1936 – 1959.....	13
AFBEELDING IV	TWEE GELOVEN OP EEN KUSSEN DAAR SLAAPT DE DUIVEL TUSSEN.....	22
AFBEELDING V	PROPAGANDA POSTER NS TER VIERING HERSTEL VERBINDING ARNHEM-NIJMEGEN, 1947.....	30
AFBEELDING VI	SPOORWEGKAART UIT HET SPOORBOEKJE VAN 1970.....	32

Tabellen

TABEL I	OVERZICHT MIDDELBAAR ONDERWIJS ARNHEM, 1930 – 1960.....	17
TABEL II	OVERZICHT MIDDELBAAR ONDERWIJS NIJMEGEN, 1930 – 1960.....	17
TABEL IV	OVERZICHT HERKOMST IN ARNHEM GEHUWDE, EERSTE KWARTAAL 1930.....	20
TABEL V	OVERZICHT BELANGRIJKSTE GELDERSE KRANTEN.....	26
TABEL VI	OVERZICHT GELDERSE DERBY'S 1930 – 1954.....	40
TABEL VII	STEEKPROEF HUWELIJSAKTES NIJMEGEN, EERSTE KWARTAAL 1930.....	61

Grafieken

GRAFIEK I	INWONERS VAN ARNHEM EN NIJMEGEN, NAAR RELIGIEUZE GEZINDTE, 1930.....	13
GRAFIEK II	SPREIDING KERKELIJKE GEZINDTEN ARNHEM EN NIJMEGEN, 1930.....	14
GRAFIEK III	INWONERS VAN ARNHEM EN NIJMEGEN, NAAR RELIGIEUZE GEZINDTE, 1960.....	14
GRAFIEK IV	PERCENTUELE SAMENSTELLING RELIGIEUZE GEZINDTEN, ARNHEM EN NIJMEGEN 1930, 1960.....	15
GRAFIEK V	AANTAL DEELNEMERS NIJMEEGSE WANDELVIERDAAGSE 1930 – 1960.....	37

VOORWOORD

Welk bronmateriaal een historicus behoort te gebruiken hangt sterk af van de onderzoeksrichting. De geschiedwetenschap is echter een talige bezigheid, hetgeen resulteert in een sterke bias in het voordeel van geschreven bronnen. Dat heeft als bijkomend nadeel dat de geschiedwetenschap gefundeerd is in een hoge mate van subjectiviteit. Mijns inziens is er een paradigmatische verschuiving noodzakelijk binnen het historisch domein, ten einde deze vooringenomenheid tot een minimum te beperken. De methodiek in deze thesis is daardoor opmerkelijk ongelijkmatig. Enerzijds wil ik in deze proeve van bekwaamheid aantonen de hermeneutische methode te beheersen. Anderzijds streef ik naar meer objectievere en kwantitatievere geschiedschrijving. Dit brengt het risico op incoherentie, inconsistentie en fouten met zich mee. Deze gebreken komen strikt voor mijn eigen rekening. Het resultaat ligt voor de lezer.

De probleemstelling in deze thesis is tot stand gekomen na persoonlijke ervaringen in Arnhem en cultuurconsumptie aldaar. Waarom rivaliseert Arnhem met Nijmegen? Waarin verschillen de twee Gelderse steden? Deze vragen heb ik willen beantwoorden in deze thesis. In de beginfase heb ik me nog wel eens af gevraagd of het onderwerp wel academisch genoeg was. De politieke en economische domeinen, doorgaans de focus van de Bachelor Geschiedenis, zijn grotendeels afwezig. Bovendien moest het een "honourswaardige" scriptie worden, hetgeen een hoge mate van diepgang vereist. Uiteindelijk heb ik de opzet toch uitgevoerd. Zijn er überhaupt onderwerpen die buiten het wetenschappelijk veld zouden moeten liggen? Misschien niet. Ik heb me in dit onderwerp vastgebeten juist omdat zoiets banaals als stedelijke rivaliteit doorgaans niet het object is van wetenschappelijke studie, maar de rivaliteit voor Arnhemmers en Nijmegenaren zeer reëel is. Als geboren Apeldoorner vond ik het bovendien leerzaam en zinvol om een bescheiden bijdrage te leveren aan de kennisgroei van de Gelderse geschiedenis binnen de Universiteit Utrecht.

De volgende personen en instanties ben ik dank verschuldigd, zij hebben geholpen bij het realiseren van deze thesis.

Jessica Dijkman, voor haar begeleiding, nuttig commentaar en vertrouwen.

Constant van der Putten, voor zijn peerfeedback en inzicht.

Anne-Jo Daphne Schimmel voor haar niet aflatende steun, vertrouwen en hulp.

Pim Huijnen, Dolly Verhoeven en Linde Egberts voor hun tips en aanmoedigen om dit onderwerp verder uit te pluizen.

Het Regionaal Archief Nijmegen, en de medewerkers Ellen Nieboer en Raymond Waagen voor het meedenken en hun dienstverlening omtrent het opvragen van persoonskaarten.

INLEIDING

Sinds jaar en dag is er sprake van wedijver tussen Arnhem en Nijmegen.² De spanning is terug te voeren tot de middeleeuwen. Verscheidene steden, waaronder Arnhem en Nijmegen, verenigden hun krachten om hun stedelijke belangen te behartigen tegenover de adel.³ Nijmegen verkreeg haar stadsrechten echter van de Duitse koning. De stad voerde oppositie tegen het graafschap Gelre en bemoeide zich met de Gelderse successie.⁴ Nijmegen zou als vestingstad tot in de twintigste eeuw een zekere autonomie bewaren, hetgeen haar isolement ten opzichte van de andere Gelderse steden versterkte.⁵ Arnhem werd juist geprivilegieerd door de hertogen, en werd tijdens de restauratie begin negentiende eeuw, bekroond tot hoofdstad van Gelderland.⁶

Opvallend aan de dynamiek tussen Arnhem en Nijmegen is de prevalentie van onderlinge rivaliteit ondanks de verzoenende houding van relevante actoren. Stadsbesturen, de rijksoverheid, de top van het bedrijfsleven en wetenschappers ondernemen al decennialang pogingen voorbij te gaan aan het rivaliteitsgevoel. Het kabinet Lubbers II (1986 – 1989) zou daartoe een bestuurslaag creëren, waarin de twee steden en zestien kleinere gemeenschappen samenkwamen.⁷ De economische raad Arnhem – Nijmegen stimuleerde de totstandkoming van deze zogenoemde stadsregio.⁸ De regio Arnhem – Nijmegen is dus van bovenaf geconstrueerd door de nationale politiek om economische belangen te dienen. ‘Arnhem – Nijmegen’ onderscheidde zich van andere stadsregio’s doordat de regio twee grote, en rivaliserende steden omvatte.

Erfgoeddeskundige Linde Egberts is gepromoveerd op haar onderzoek naar regio’s met een grote verscheidenheid, ‘met een streepje’. Egberts heeft onderzocht hoe van boven opgelegd regionalisme (o.a. in de stadsregio Arnhem – Nijmegen) uitwerking heeft gevonden in de omgang met ruimtelijke planning, erfgoed, *online city branding* en canonieke geschiedschrijving.⁹ Het stadsregionale project is op een mislukking uitgelopen. De regio is recentelijk opgeheven; dit verbaast Egberts niet.¹⁰ Er is provinciaal gezien geen eenheid. Met name de steden Arnhem en Nijmegen rivaliseren zodanig dat samenwerking, ondanks pogingen van bovenaf daartoe, onhaalbaar lijkt.

De Gelderse stedenstrijd is echter niet zuiver een politieke zaak, maar heeft ook een sociaal-culturele zijde. Hoe kunnen historici verder kijken dan politiek? De geschiedschrijving concentreert zich

² Dolly Verhoeven, ‘Het Gelderse gevoel en de betekenis van grenzen in ruimte en tijd’, Inaugurele rede Radboud Universiteit, 15. <http://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/149253/149253.pdf?sequence=1> (geraadpleegd 3 maart 2018).

³ M.G.M. Brinkhof, *Nijmegen. Vroeger en nu* (Bussum, 1971), 25.

⁴ Guus Pikkemaat, *Geschiedenis van Nijmegen. Noviomagus* (Nijmegen, 1988) 82 – 83.

⁵ Hans Bots et al., *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Negentiende en twintigste eeuw* (Nijmegen, 2005), 18.

⁶ Linde Egberts, *Chosen Legacies. Heritage in Regional Identity* (Oxon, 2017), 99.

⁷ Han Oomen, ‘Eens rivalen, altijd rivalen’ *Binnenlands Bestuur* <http://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/achtergrond/achtergrond/eens-rivalen-altijd-rivalen.9465932.lynkx> (geraadpleegd 14 november 2017).

⁸ Oomen, ‘Eens rivalen, altijd rivalen’.

⁹ Egberts, *Chosen Legacies*, 90.

¹⁰ Oomen, ‘Eens rivalen, altijd rivalen’.

traditiegetrouw op nationale politiek.¹¹ Ten gevolge van de Tweede Wereldoorlog is nationalisme en nationalistische geschiedschrijving in moreel faillissement geraakt. Historici werden uitgedaagd hun blikveld te verruimen. In de jaren '60 was een andersoortige geschiedenis in zwang, namelijk *social history*.¹² Deze geschiedschrijving concentreert zich op sociale structuren.¹³ Rond deze tijd heeft zich nog een belangrijke omwenteling voorgedaan in het historisch domein, die geduid wordt met de term *cultural turn*.¹⁴ Deze 'wending' houdt een verschuiving in ten gevolge waarvan niet politiek maar cultuur geprioriteerd wordt in de geschiedschrijving. Sociale en culture geschiedenis zijn twee wijzen waarop de historicus voorbij kan gaan aan 'koningen en ridders', dat wil zeggen: de economische en politieke elite.

De hernieuwde historische interesse in sociale structuren en cultuur nodigen uit de Gelderse betrekkingen vanuit deze hoek te onderzoeken. Deze scriptie richt zich op de sociaal-culturele verschillen tussen de twee steden. Rivaliteit wordt niet benaderd vanuit de bestuurlijke of economische domeinen, maar wordt zo veel mogelijk begrepen als sociaal-cultureel fenomeen. Daarmee onderscheidt deze scriptie zich theoretisch en methodologisch van Egberts werk. Deze benadering beschouwt het verleden vanuit een sociologisch en cultureel oogpunt. Door de top-down historiografie aan te vullen met een sociologische cultuurgeschiedenis kan meer inzicht in de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen worden verworven. Hoe valt de aanhoudende rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen sociaal-cultureel te verklaren (1930 – 1960)?

De afbakening van de onderzoeksperiode in deze onderzoeksvraag wordt gelegitimeerd door enkele belangrijke ontwikkelingen in deze periode. In de eerste plaats kwamen er binnen de kaders van de onderzoeksperiode verscheidene grote infrastructurele projecten tot stand, waaronder bruggen over Rijn en Waal. Een tweede relevante historische ontwikkeling is de verzuiling. Tussen 1930 en 1960 was Nederland verzuild. Dit is interessant met betrekking tot de hypothese dat sociaal-culturele verschillen fundamenteel zijn in het verklaren van de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen.

Het theoretisch kader in deze thesis is afkomstig uit de sociologie. Rivaliteit wordt daarin begrepen als iedere vorm van interactie waarbij twee partijen hetzelfde doel trachten te bereiken ten koste van de ander.¹⁵ De sociologie beperkt zich meestal tot groepsgedrag, maar deze definitie is ook werkzaam voor de twee steden. De mate waarin de twee steden elkaar proberen de loef af te steken, wordt verklaard door een tweetal factoren. Allereerst het gemeenschappelijk belang dat beide steden hebben bij samenwerking.¹⁶ Indien beide steden gemeenschappelijk belang hebben bij samenwerking, zal de onderlinge wedijver bekoelen, maar als een van beide partijen iets kan winnen ten koste van de ander zal rivaliteit weer oplaaien. De tweede verklarende factor is de mate van gelijkgezindheid ten aanzien van

¹¹ John Tosh, *The Pursuit of History. Aims, methods and new directions in the study of history 6th edition* (London, 2015) 52.

¹² Tosh, *The Pursuit of History*, 56.

¹³ Tosh, *The Pursuit of History*, 58.

¹⁴ Tosh, *The Pursuit of History*, 205.

¹⁵ Van Doorn en Lammers, *Moderne Sociologie* (Utrecht 1959), 64.

¹⁶ Van Doorn en Lammers, *Moderne Sociologie*, 65 – 66.

voor de steden relevante zaken.¹⁷ Hierbij gaat het om gelijksoortige attitudes, ideologieën, verenigingen, cultuur of politieke gezindheid. Gelijkgezindheid scheidt namelijk een saamhorigheidsbesef en doet rivaliteit daarmee verzwakken. Wanneer er weinig tot geen sprake is van gelijkgezindheid zal dat rivaliteit in de hand werken.

Deze concepten zullen worden ingezet ten nutte van een interdisciplinaire methode, een synthese van sociale en culturele geschiedschrijving. Sociale geschiedenis veronderstelt een structuralistische benadering, terwijl cultuur juist een hermeneutische inslag vereist. De twee benaderingen worden doorgaans als pendanten gezien. Structuralisten gaan kwantitatief, objectivistisch, empirisch en verklarend te werk, terwijl hermeneutici kwalitatief, subjectivistisch, interpretatief en begrijpend werken.¹⁸ Met andere woorden waar zou de nadruk op moeten liggen: verklaren van gedrag aan de hand van de omgeving en structuur, of proberen in de schoenen van een ander te staan en hem te begrijpen? Max Weber was de grondlegger van de *Verstehende Sociologie*, die als synthese van de twee stromingen kan worden beschouwd.¹⁹ Weber begreep dat structuren weliswaar empirisch-positivistisch benaderd kunnen worden, maar dat er ook relativiteit in structuren zit, ze veranderen in verloop van tijd. Ogenshijnlijke stabiliteit is eigenlijk een evenwicht van dynamische krachten. De *Verstehende sociologie* zal het uitgangspunt vormen voor de methodiek in deze thesis. Interdisciplinariteit komt in deze thesis dus tot stand door gebruikmaking van een sociologisch raamwerk, en het combineren van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoekstechnieken.

Rivaliserende verhoudingen tussen twee grote steden zijn niet uniek Gelders. Egberts beschrijft een vergelijkbare dynamiek in Elzas – Lotharingen en het Roergebied, wat onlosmakelijk verbonden grote Europese oorlogen.²⁰ In de Verenigde Staten verklaart historica Linda Barnes rivaliteit tussen Pittsburgh en Pennsylvania door economische concurrentie op water- en spoorwegen.²¹ Sociologen Stinnett en Diehl kiezen een structuralistische benadering en probeerden rivaliteit te modelleren; volgens hen zijn rivaliteiten het gevolg van territoriale disputen die resulteren in gewapend conflict of een patstelling.²² De internationale literatuur leert ons dat rivaliteiten zich wereldwijd voordoen en dat er door verschillende wetenschappers op legio oorsprongen gewezen wordt. Wetenschappers wijzen op conflicterende economisch-politieke of militaire belangen. Zowel de binnenlandse als internationale literatuur heeft weinig aandacht voor sociaal-culturele aspecten van rivaliteit. Een overeenkomst die in het oog springt is het belang van grenzen. Het kan hierbij gaan om infrastructurele grenzen, zoals spoorwegen, politieke grenzen, zoals een stadsregio, of culturele grenzen, zoals taalgebieden. Tegenstellingen zijn inherent aan grenzen; ze worden immers getrokken om twee delen van elkaar te onderscheiden. Sleutelpublicaties over Gelderse geschiedenis tonen dat Gelderland gekenmerkt wordt door een groot aantal binnengrenzen:

¹⁷ Van Doorn en Lammers, *Moderne Sociologie*, 67.

¹⁸ Leezenberg en de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2012), 244 – 246.

¹⁹ Leezenberg en de Vries, *Wetenschapsfilosofie*, 185.

²⁰ Egberts, *Chosen Legacies*, 2 – 3.

²¹ L. Diane Barnes, 'Urban Rivalry in the Upper Ohio Valley: Wheeling and Pittsburgh in the Nineteenth Century' *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* 123 (1999) 3, 203.

²² Douglas M. Stinnett en Paul F. Diehl, 'The Path(s) to Rivalry: Behavioral and Structural Explanations of Rivalry Development' *The Journal of Politics* 63 (2001) 3, 735.

de rivieren, dialectgrenzen en een religieuze scheidlijnen.²³ Deze thesis onderzoekt sociaal-culturele vormen van rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen; maar stuit menigmaal op dergelijke grenzen.

In het onderstaande zal worden onderzocht hoe rivaliteit tussen Arnhemmers en Nijmegenaren sociaal-cultureel te verklaren is. De hoofdstukken zijn thematisch ingedeeld, naar deelaspecten van de rivaliserende verhouding. Het effect op de sociale betrekkingen zal voor drie thema's uiteengezet worden. De hoofdstukken starten steeds met enkele theoretische uitgangspunten die betrekking hebben op het desbetreffende onderwerp. Daarbij zal ieder hoofdstuk ingaan op de vraag of er inderdaad sprake was van rivaliteit, aan de hand van bovengenoemde verklarende factoren. Zodoende kan de rivaliserende verhouding worden verklaard door de ontwikkeling van de mate van gelijkgezindheid en gemeenschappelijk belang bij samenwerking in zijn verloop te beschrijven. Het is niet de bedoeling van deze thesis om de oorsprong van het conflict te doorgronden, of alle facetten ervan te omschrijven.

Het eerste hoofdstuk gaat in op de vraag welke rol de verzuiling speelt in de sociale betrekkingen tussen Arnhemmers en Nijmegenaren. Ten einde dit te onderzoeken zal het verzuilde dagelijks leven tussen 1930 en 1960 worden gekwantificeerd. De kerk, het onderwijs en het huwelijk zijn relevante eenheden van analyse. Hiertoe zal secundaire literatuur over de twee steden in de twintigste eeuw een startpunt vormen, aangevuld door volkstellingen van 1930 en 1960, archivale onderwijsbronnen en een steekproef (n= 1648) van Arnhemse en Nijmeegse huwelijksaktes uit 1930. De methodologische nadruk in dit hoofdstuk ligt op de sociologie en statistiek.

In het tweede hoofdstuk zal de rol van de lokale krant worden behandeld. Hoe gaan lokale dagbladen om met de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen? Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van sleutelpublicaties over Arnhemse en Nijmeegse geschiedenis in de twintigste eeuw, aangevuld door historische krantenartikelen. Vier kranten zullen worden onderzocht, die vier verschillende zuilen vertegenwoordigen. Met gebruikmaking van een *close reading* van krantenartikelen over enkele Gelders-historische sleutelmomenten zal de deelvraag worden beantwoord. Deze sleutelmomenten zullen gaan over het overbruggen van de rivieren. Speelt rivaliteit een rol in krantenartikelen over de spoorlijnen en Waalbrug (1936)? Dit hoofdstuk zal een meer talig, kwalitatief en hermeneutisch karakter hebben.

In het laatste hoofdstuk zal tevens een kwalitatieve, hermeneutische methode worden gehanteerd, maar waar mogelijk zal de interpretatie van het bronmateriaal statistisch worden onderbouwd. Dit hoofdstuk behandelt de verschillen in stedelijke cultuur. Legio cultuuruitingen komen aan bod waaronder musea, lokale evenementen, voetbal en het plaatselijke dialect. Aan de hand van een analyse van secundaire literatuur, enkele krantenartikelen en digitale bronnen zal blijken dat de steden niet gelijkgezind zijn in culturele termen. Het hoofdstuk onderzoekt de complexe samenhang van culturele verschillen en culturele rivaliteit in Gelderse cultuur. In de conclusie worden relevante gevolgtrekkingen benoemd en suggesties gedaan voor vervolgonderzoek.

²³ Dolly Verhoeven et al. *Gelderland Grensland. 2000 jaar verdeeld en verbonden* (Nijmegen, 2016), 254.

HOOFDSTUK 1: HET VERZUILDE ARNHEM EN NIJMEGEN 1930 – 1960

In dit hoofdstuk worden sociaal-culturele verschillen tussen het verzuilde Arnhem en Nijmegen becijferd. Na enkele theoretische uitgangspunten te hebben uiteengezet zullen de kerk, het middelbaar onderwijs en het huwelijk worden bestudeerd als verzuilde instituten. De rivaliserende verhouding kan verklaard worden door de som van ‘gemeenschappelijk belang bij samenwerking’ en ‘mate van gelijkgezindheid’. De mate van gelijkgezindheid tussen Arnhemmers en Nijmegenaren kan worden afgewogen door de verzuiling in te zetten als bemiddelend concept.

Het theoretisch kader van dit hoofdstuk zal daarom ingaan op het concept verzuiling. Voorts zal de geografische ligging van de steden worden geduid, en het belang daarvan in kaart worden gebracht. Vervolgens zullen de Arnhemse en Nijmeegse verzuilde landschappen worden beschreven. De kerkelijke samenstelling van de steden kan aan de hand van volkstellingen nagenoeg volledig worden gereconstrueerd. Uit een analyse van het verzuilde onderwijs zal blijken dat deze een afspiegeling was van bestaande verzuilde verhoudingen. Ten slotte zal een steekproef van huwelijksaktes uit 1930 cijfermatig aantonen dat er geen sprake was van gelijkgezindheid en dat de verzuiling hierin een rol speelde.

1.1 THEORIE

In de jaren 1930 tot 1960 was Nederland een verzuilde samenleving. De verzuiling is een sociale categorisering van instituties en leden die in verschillende maatschappelijke sectoren langs dezelfde ideologische scheidslijnen zijn afgebakend.²⁴ De sociale, liberale, katholieke en protestantse zuilen worden onderscheiden, waarbij de eerste twee soms samenkomen in een ‘algemene’ zuil, en de laatste twee in een ‘confessionele’ zuil.²⁵ Historicus Paul Pennings onderscheidt twee hoofdtypen steden en dorpen: homogeen-religieus en gemengd. Gemeenten kunnen als homogeen-religieus worden gekenmerkt als de grootste religieuze stroming tweemaal de omvang heeft van enig andere stroming. Het onderscheid wordt gemaakt om aan te tonen dat de ver- en ontzuiling in de twee type gemeenten anders in elkaar steekt. Een religieus-homogene gemeente ver- en ontzuilt relatief laat. Homogeniteit vergemakkelijkt een effectieve sociale controle, en verstevigt daarmee de duurzaamheid van de verzuiling. De gemengde gemeente ver- en ontzuilt juist vroeg. In een pluralistische gemeente is ontzuiling gemakkelijker te realiseren.²⁶

De sociale verhoudingen tussen de zuilen staan op een laag pitje; de zuilen leven op geruime sociale afstand van elkaar. Tot de ontzuiling eind jaren ‘60 zou een interconfessioneel huwelijk door een ruime meerderheid van de mensen worden afgekeurd. In sommige samenwerkingsverbanden, bijvoorbeeld op het werk of in de politiek, werd interconfessionalisme minder radicaal afgekeurd.²⁷ Daarom beperkt deze thesis zich tot de sociale en culturele domeinen, waar sociale afstand groter en duurzamer is. Naast de kerk waren ook het onderwijs, verenigingen, media en het huwelijk verzuilde instituties.

²⁴ Paul Pennings, *Verzuiling en Ontzuiling: de lokale verschillen. Opbouw, instandhouding en neergang van plaatselijke zuilen in verschillende delen van Nederland na 1880* (Kampen, 1991), 1.

²⁵ A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Berkeley, 1975), 12.

²⁶ Pennings, *Verzuiling en Ontzuiling*, 40 – 44.

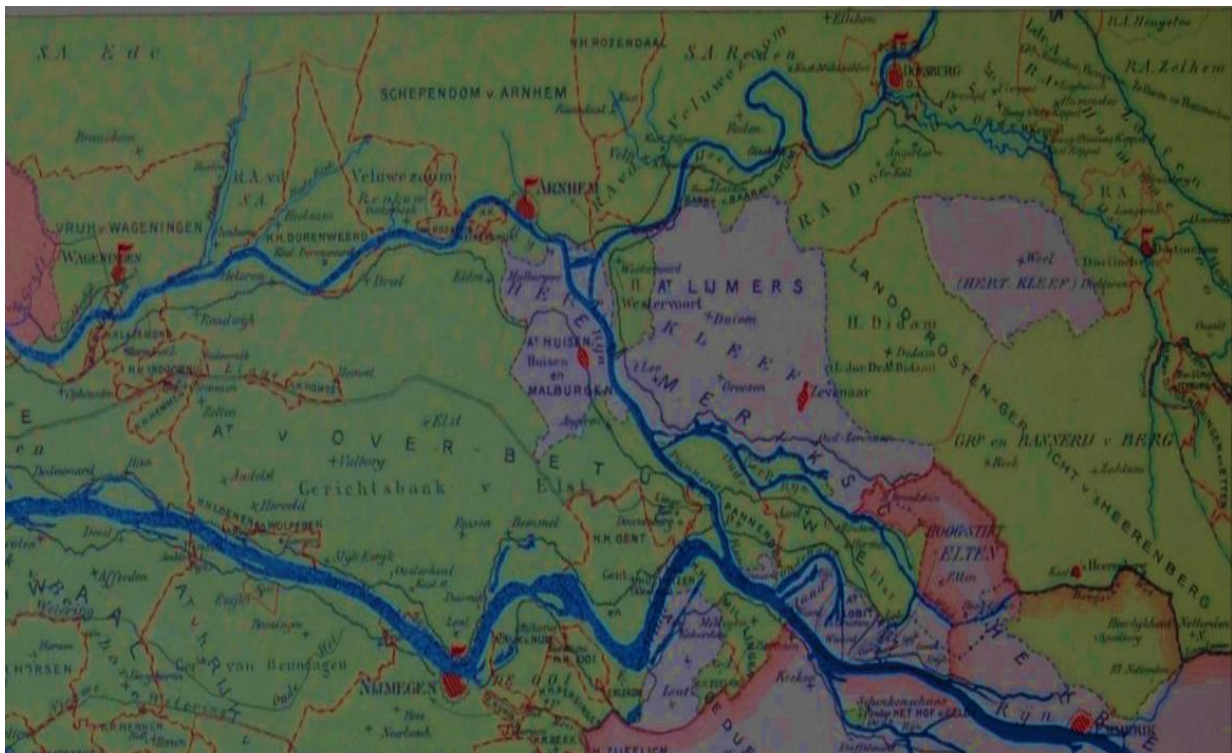
²⁷ Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering*, 64 – 67.

1.2 GEOGRAFIE

Geografisch gezien worden de twee steden gescheiden door de Waal en de Rijn. Dit heeft een verschil in historische ontwikkeling met zich meegebracht. De Romeinen kwamen bijvoorbeeld de Rijn niet over en de Waal fungeerde als frontlinie gedurende de 80-jarige oorlog. Arnhem was van oudsher beter bereikbaar en had aantrekkingskracht op de Gelderse adel en burgerij. Nijmegen ontwikkelde zich in isolement van de rest van Nederland.²⁸ Nijmegen wist eind negentiende eeuw haar isolement te doorbreken. In 1879 werd de spoorbrug over de Waal geopend en daarmee werd het traject Arnhem - Nijmegen voltooid. In 1936 werd hier een brug voor wegverkeer aan toegevoegd.²⁹ Beide gelegenheden genereerden media-aandacht voor de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen, waar het volgende hoofdstuk verder op in zal gaan.³⁰ Door de nieuwe infrastructurele knooppunten ontstond er een tot dan toe ongeëvenaarde nabijheid. Een toename in geografische nabijheid betekent echter niet dat er ook sociale afstand overbrugd wordt.³¹

Afbeelding II

Kaart van Zuidoost Gelderland, 1795.

Bron: Collectie Gelderland, Stadskaasteel Zaltbommel, 'Topografische kaart van Zuidoost Gelderland tijdens de republiek in 1795'. Collectie topografie, nummer 6657.

<http://www.collectiegelderland.nl/organisaties/stadskaasteelzaltbommel/voorwerp-6657> (Geraadpleegd 28 januari 2018)

²⁸ Egberts, *Chosen Legacies*, 96 – 98.

²⁹ Brinkhof, *Nijmegen*, 105 – 109.

³⁰ Bijvoorbeeld: Auteur onbekend, 'Samenwerking tusschen twee steden' *De Tijd: Godsdienschtig staatkundig dagblad*, 5 augustus 1936.

Afbeelding III Kaart van Zuidoost Gelderland, 1936 – 1959.

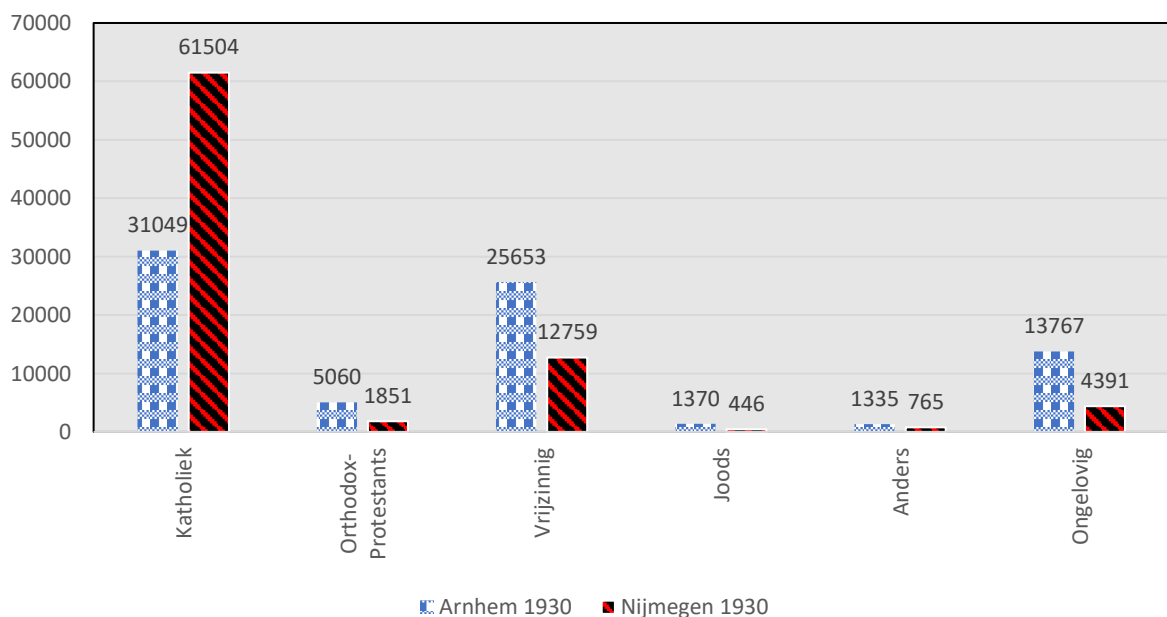

Bron: Kadaster, Topo tijdreis 1936 – 1959, <http://www.topotijdreis.nl/> (Geraadpleegd 28 januari 2018)

1.3 VERZUILING KERK

Volkstellingen van 1930 en 1960 leveren gedetailleerde informatie op omtrent de kerkelijke voorkeuren van Arnhemmers en Nijmegenaren. De cijfers zijn een kostbare bron van informatie. De volkstellers onderscheidden tien kerken plus de ongelovige en ‘andere’ gemeenschappen. Omwille van de eenvoud zijn deze tien kerken onderverdeeld in vier bredere stromingen: Katholiek (Rooms en oud-Rooms), Orthodox-Protestants (evangelisch-luthers, Waals-hervormd en gereformeerd), Vrijzinnig (Nederduits-hervormd, doopsgezind en remonstrants) en Joods (Nederlands-Israëliet en Portugees-Israëliet).

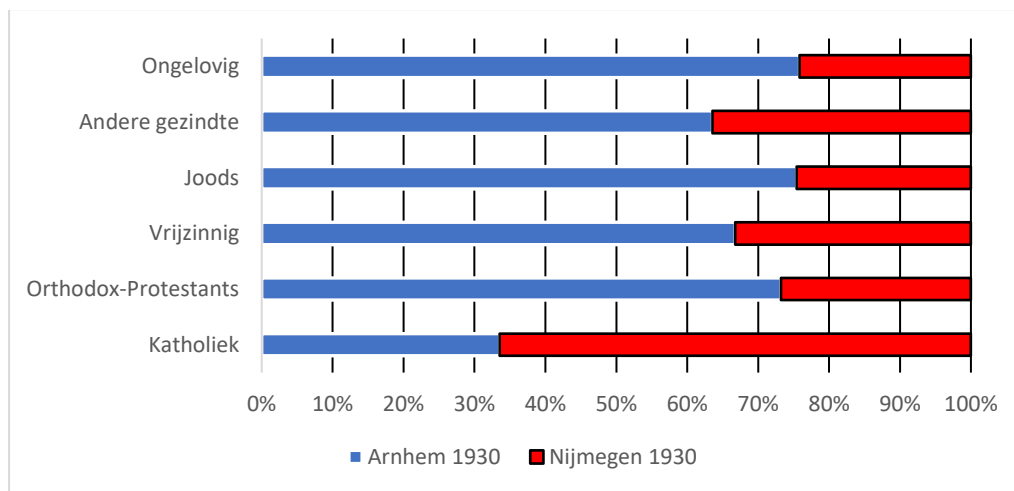
Grafiek II Inwoners van Arnhem en Nijmegen, naar religieuze gezindte, 1930.

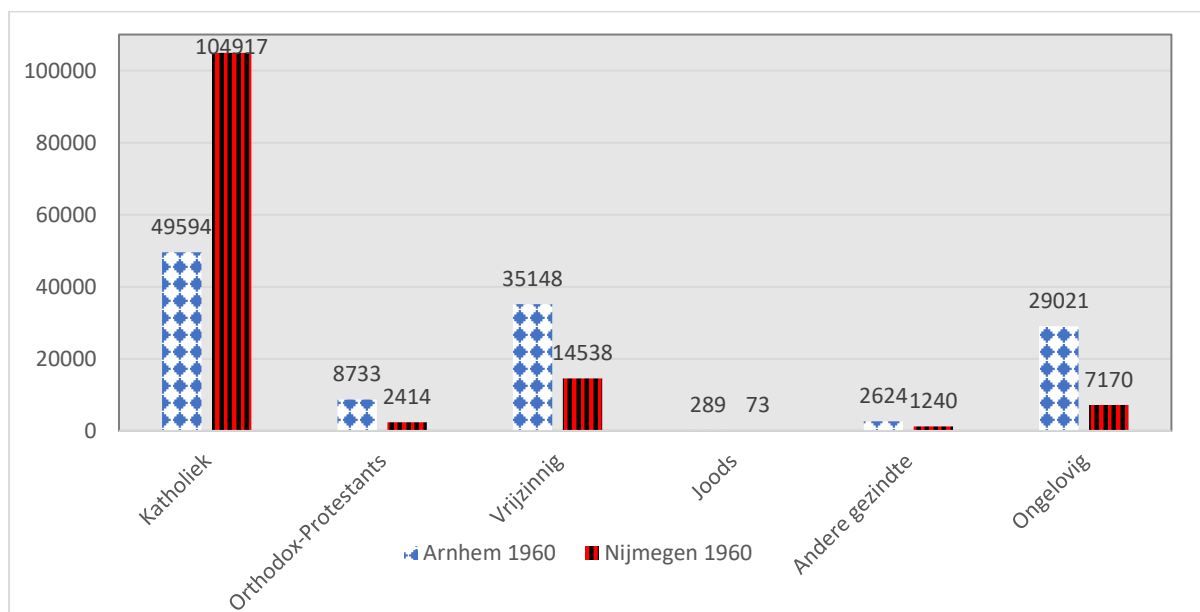
Bron: CBS, ‘Volkstelling 1930; bew. naar gesl., leeft., burg. st., kerk. gez. en gem.’ Gewijzigd op 26 september 2006. <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/71127NED/table?dl=4535> (geraadpleegd 30 november 2017).

Uit de volkstelling van 1930 blijkt dat Nijmegen als homogeen-katholieke gemeente kan worden getypeerd. Maar liefst 75% van de Nijmegenaren was in 1930 katholiek, waar een grote mate van culturele homogeniteit en gelijkgezindheid uit spreekt. Arnhemers, die ook overwegend katholiek zijn (39,6%), lijken desondanks meer gefragmenteerd en pluralistisch te zijn in hun confessionele samenstelling. Arnhem kan als gemengde gemeente worden getypeerd. In grafiek I zijn de cijfers van de volkstelling van 1930 grafisch weergegeven, hetgeen een accuraat beeld oplevert van de confessionele zuilen in Arnhem en Nijmegen. In grafiek II is gekeken naar het totaal aan katholieken, orthodox-protestanten, vrijzinnigen, joden, anders religieuzen en ongelovigen in Arnhem en Nijmegen. Grafiek II geeft de spreiding van deze geloofsgroepen over Arnhem en Nijmegen weer. Nog duidelijker dan in grafiek I is te zien dat Nijmegen homogeen-katholiek was, en Arnhem het leeuwendeel van de niet-katholieken in de regio huisvestte. Culturele uniformiteit in Nijmegen en cultureel pluralisme in Arnhem.

Grafiek IV Spreiding kerkelijke gezindten Arnhem en Nijmegen, 1930.

Grafiek VII Inwoners van Arnhem en Nijmegen, naar religieuze gezindte, 1960.

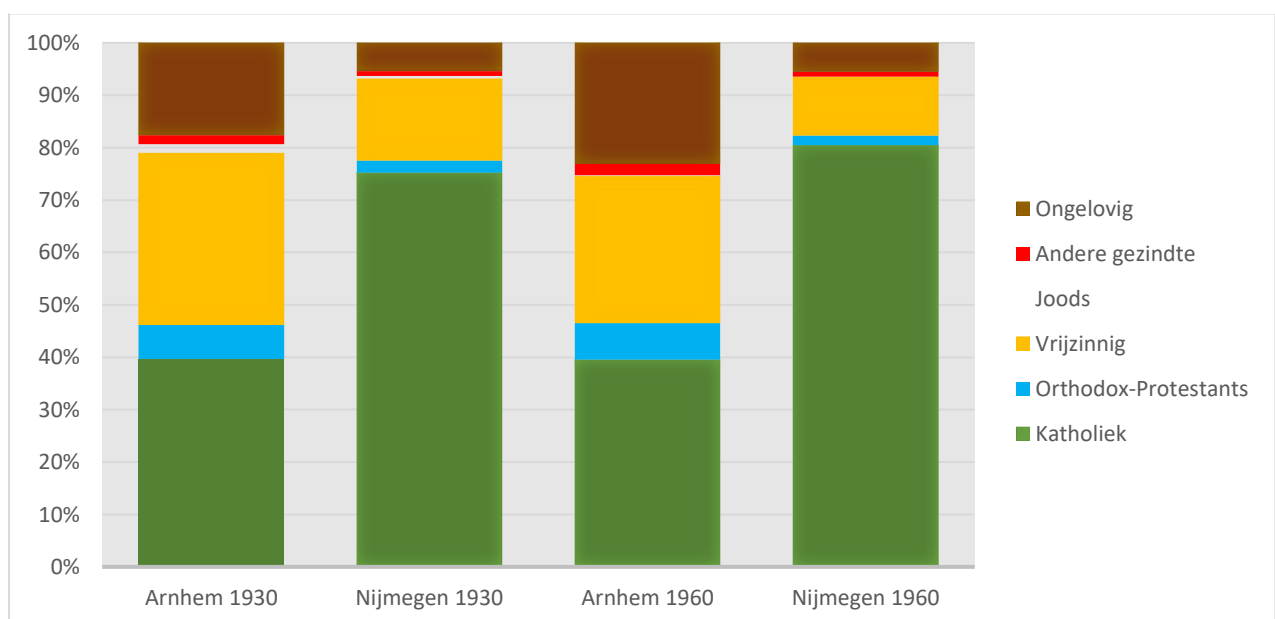
Bron: Volkstellingen, 'Tabellen in het jaar 1960. Tabel 1. bevolking naar kerkelijke gezindte, per gemeente', <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT196007B/index.html> (Geraadpleegd 13 december 2017).

In 1960 was er nog geen spoortje van de ontzuiling te bekennen. Het Nijmeegse katholieke aandeel steeg zelfs van 75% in 1930 naar 80,5% in 1960. Deze stijging is mogelijk te verklaren door de stichting van de Rooms Katholieke Universiteit Nijmegen in 1923 en de stichting van liefst vijf katholieke middelbare scholen in de jaren '50.³² Daarbij bestond het Nijmeegse machtscentrum uitsluitend uit katholieken en konden de machthebbers Nijmegen eigenmachtig laten uitgroeien tot katholiek bolwerk.³³ Gezien de overweldigende meerderheid die zij vormden behoeft dit niemand te verbazen.

In Arnhem bleef het katholieke aandeel ongeveer gelijk ten opzichte van 1930: 39,5%. Arnhem seculariseerde enigszins tussen 1930 en 1960; het percentage ongelovigen steeg van 17% in 1930 naar 23% in 1960. Dit lijkt ten koste te gaan van de vrijzinnige gemeenschap. De mate van gelijkgezindheid tussen Arnhem en Nijmegen is daarmee in de periode 1930-1960 afgenomen. De voorlopige conclusie moet zijn dat Nijmegen als homogeen katholiek kan worden getypeerd, en Arnhem als gemengde, pluralistische gemeente. In de periode tussen 1930 en 1960 zijn deze trends in hevigheid toegenomen zoals in grafieken III en IV is gevisualiseerd.

Pennings onderscheidt de religieus-homogene gemeenten van de gemengde gemeente om te wijzen op de verschillen in ver- en ontzuiling die daardoor ontstonden. Nijmegen is een katholiek-homogene gemeente wat inhoudt dat de verzuiling en ontzuiling in een relatief laat stadium in gang zou worden gezet. Arnhem is een gemengde gemeente en verzuilt en ontzuilt daardoor juist relatief vroeg. De beschikbare cijfers lijken deze constatering te onderschrijven. Arnhem toonde in 1960 bescheiden trekken van secularisering terwijl het Nijmeegseatholicisme juist culmineerde. Arnhem ontzuilde dus relatief vroeg, Nijmegen relatief laat.

Grafiek X **Percentuele samenstelling religieuze gezindten, Arnhem en Nijmegen 1930, 1960.**

³² Pikkemaat, *Noviomagus*, 377.

³³ Pikkemaat, *Noviomagus*, 415.

1.4 VERZUILING ONDERWIJS

De duurzaamheid van de verzuiling hangt ook samen met het verzuilde onderwijs, dat een aanzienlijke rol speelde in het voortbestaan van de verzuildeheid.³⁴ De jeugd groeide zodoende op in gescheiden sociale milieus, ieder met eigen normen en waarden.³⁵ Het tweede verzuilde instituut dat dit hoofdstuk aan de orde komt is daarom het verzuilde middelbare en hoger onderwijs. De Arnhemse en Nijmeegse scholen worden geïnventariseerd en naar zuil gecategoriseerd.

De openbare scholen vallen samen met de algemene zuilen. De vraag of een school liberaal of socialistisch is, is niet altijd eenvoudig te beantwoorden. Soms geeft de naam van een school een duidelijke aanwijzing (Hogere Burger School, Thorbecke College). De middelbare meisjesschool werd eind negentiende eeuw aan het onderwijspalet toegevoegd. Deze onderwijsvorm werd geïntroduceerd ten behoeve van vrouwenemancipatie, en zal daarom als socialistisch worden bestempeld. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat gescheiden onderwijs bovenal de norm was in confessionele kringen, en er getwist wordt over de vraag hoe emancipatoir die meisjesscholen werkelijk waren. De gymnasia nemen een bijzondere positie in. Zij zijn ontstaan ten behoeve van de 'geschoolde stand', doorgaans vertegenwoordigers van de liberalen. Het gymnasium biedt echter toegang tot de academie en kan dus ook als een mogelijkheid tot opwaartse sociale mobiliteit worden gezien. Voor de openbare gymnasia volstaat daarom het etiket 'openbaar'.³⁶

Zoals tabel I weergeeft hadden Arnhemse ouders en leerlingen de keuze tussen 14 scholen, waar katholiek, protestants en algemeen onderwijs geboden werd. Arnhem was relatief vooruitstrevend in termen van onderwijs. Er werd in een relatief vroeg stadium geëxperimenteerd met nieuwe onderwijsvormen. De Meisjesschool werd al in 1870 opgericht en ook het Montessorionderwijs werd als progressief experiment beschouwd. Het Avondlyceum was speciaal bedoeld voor mensen die intellectueel of financieel niet konden meekomen en op die manier toch onderwijs konden genieten. Op dit Avondlyceum en de School voor Levende Talen werkten docenten van openbaar en confessioneel onderwijs samen. In 1959 nam de gemeenteraad in Arnhem het besluit om het vak 'cultuurgeschiedenis van het Christendom' als keuzevak aan te bieden op alle openbare scholen. Kortom, het Arnhemse onderwijs was pluralistisch, progressief en er waren tekenen dat de scheidslijnen tussen openbaar en confessioneel iets aan het vervagen waren in de jaren '50.³⁷

³⁴ Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering*, 62.

³⁵ Idem.

³⁶ M.H. van Meurs et al., *Arnhem in de Twintigste Eeuw* (Utrecht, 2004), 246 – 247.

³⁷ Meurs, *Arnhem*, 244 – 250.

Tabel I Overzicht Middelbaar onderwijs Arnhem, 1930 – 1960.

Middelbaar onderwijs Arnhem				
Gymnasium	1655	2014	algemeen	algemeen
Christelijk Lyceum Arnhem	1864	1980	protestants	confessioneel
Lorentz Hogere Burgerschool (HBS)	1866	1966	liberaal	algemeen
Middelbare School voor Meisjes	1870	1978	socialistisch	algemeen
Thorbecke SG	1902	2000	liberaal	algemeen
Sint Willibrord	1904	1984	katholiek	confessioneel
Christelijk Gymnasium	1908		protestants	confessioneel
Rooms-Katholieke HBS/Katholiek Gelders Lyceum	1921		katholiek	confessioneel
Van Lingen College	1926	1997	protestants	confessioneel
Redichem College	1927	1991	protestants	confessioneel
Arnhemse Montessorischool	1940	1942	liberaal	algemeen
Joodsch Lyceum	1942	1944	joods	confessioneel
School voor Levende Talen	1945		algemeen	algemeen/confessioneel
Avondlyceum	1947		socialistisch	algemeen

Bronnen: Meurs, *Arnhem*, 244 – 250.
Gelders Archief, zoeken in archiefoverzicht, categorie Onderwijs en Wetenschap

Tabel II toont dat het middelbaar onderwijs in Nijmegen overwegend katholiek was. Van de 15 middelbare scholen in deze periode waren er liefst 11 katholiek. De protestanten hadden één school, waardoor 80% van het Nijmeegse middelbare onderwijs confessioneel was in de periode 1930 - 1960. In 1950 bezocht 69% van de Nijmeegse leerlingen een katholieke middelbare school. Vrijwel alle openbare scholen hadden een roomse tegenhanger. In 1950 bezocht 35% van de Nijmeegse leerlingen het Canisuscollege, een internaat, bekend om haar strengheid en kwaliteit van onderwijs. De schoolgaande jeugd leefde op het college in sociaal isolement. Verder valt op dat meisjes en jongens strikt van elkaar werden gescheiden in Nijmeegs onderwijs. Gemengd onderwijs vond alleen plaats op openbare onderwijsinstellingen. De gemeentelijke hbs werd dan ook streng veroordeeld door de katholieke klasse, ten dele vanwege het gemengde onderwijs, ten dele vanwege het 'ongelovige' materialisme.³⁸

Tabel II Overzicht Middelbaar onderwijs Nijmegen, 1930 – 1960.

Middelbaar onderwijs Nijmegen				
Gymnasium Nijmegen	1839	1969	algemeen	algemeen
Gemeentelijke HBS	1865	1968	liberaal	algemeen
Canisius College (internaat)	1900	1968	katholiek	confessioneel
Ambachtsschool De Kronenburg	1901	1994	katholiek	confessioneel
School met den Bijbel	1907	1968	protestants	confessioneel
Sint Jozefschool	1913		katholiek	confessioneel
Handelsschool	1920	1975	liberaal	algemeen
RK Meisjeslyceum Mater Dei	1925	1968	katholiek	confessioneel
Catharina Mavo	1928	1974	katholiek	confessioneel
Katholieke bewaarschool	1930	1960	katholiek	confessioneel
Katholieke technische school Dr. Poels	1949	1989	katholiek	confessioneel
Pius XII Mavo	1955	1994	katholiek	confessioneel
Madre Pascalina	1955	1975	katholiek	confessioneel
Michaël Mavo Beek	1956	1995	katholiek	confessioneel
R.K. Huishoudschool Rosa de Lima	1956	1991	katholiek	confessioneel

Bron: Regionaal Archief Nijmegen, zoeken in archiefoverzicht, rubriek 16.2 Algemeen voortgezet onderwijs.

³⁸ Bots et al. *Nijmegen*, 396 – 403.

Het Arnhemse onderwijsaanbod is een afspiegeling van haar vooruitstrevendheid en pluralisme. Naast de verschillende openbare scholen, die voortvloeiden uit politiek beleid, had iedere zuil een Arnhemse middelbare school. Katholiek, protestants en zowel traditionele als innovatieve vormen van openbaar onderwijs bestonden naast elkaar. De scheidslijnen tussen deze onderwijsvormen erodeerde enigszins in de jaren '50. Dit terwijl het Nijmeegse onderwijsaanbod werd gedomineerd door katholiek onderwijs. Er was sprake van strikt gescheiden onderwijs, Het overgrote deel van de Nijmeegse leerlingen bezocht een katholiek internaat. In de jaren '50 werd geen bescheiden begin van de ontzuiling in gang gezet maar culmineerde juist het katholieke onderwijsaanbod: en werden nog eens vier katholieke scholen opgericht. Nog een teken dat het gemengde Arnhem vroeger ontzuilt dan het katholiek-homogene Nijmegen. De mate van gelijkgezindheid tussen Arnhemmers en Nijmegenaren nam daarmee verder af.

Arnhem en Nijmegen boden ook vervolgoopleidingen aan. Het Arnhemse beroepsonderwijs bestond voor de oorlog uit opleidingen met betrekking tot kunst, onderwijs, muziek, bosbouw en techniek. Na de oorlog werd de kunstopleiding uitgebreid met beeldende kunst, mode, interieurkunst, bouwkunst en een toneelschool. Eind jaren '50 werd het Arnhemse onderwijsaanbod aangevuld met twee sportopleidingen. De kunstbeoefening, bosbouw- en techniekonderwijs worden typisch Arnhems genoemd.³⁹

Nijmegen had daarentegen reputatie op het gebied van bijzonder onderwijs. Verder was de ambachtsschool populair, waar Nijmeegse leerlingen opgeleid werden tot handwerker, zoals timmerman, metaalbewerker, metselaar, schoenmaker of automonteur. De ambachtsschool was de grootste school in de provincie, en kreeg pas na de oorlog een katholieke tegenhanger. Nijverheidsonderwijs voor meisjes bestond uit een huishoudschool en secretaresseopleidingen. In 1923 werd de Rooms-Katholieke Universiteit Nijmegen opgericht. Deze universiteit zou altijd de enige katholieke wetenschapsinstelling van het land zijn.⁴⁰

1.5 HUWELIJKEN: STEEKPROEF

De verzuiling heeft verregaande sociale implicaties. Identiteit is complex en veelzijdig. Een goede manier om inzicht in te krijgen is het bestuderen van reproductief gedrag.⁴¹ Paarvorming en reproduceren zijn diepersoonlijke levenservaringen, die men alleen deelt met een naaste.⁴² Het meest evidente bewijs voor verzuildeheid in persoonlijke verhoudingen zijn cijfers omtrent homogeen en gemengd gehuwden.⁴³ De beschikbare cijfers zijn afgeleid van de volkstellingen en gaan in beginsel over kerkelijke gezindte, en dus niet over de bredere zuilen. Men kan echter gerust aannemen dat een afname van het aantal homogeen gehuwden naar religie ook een afname van het aantal homogeen gehuwden volgens de zuilen betekent.⁴⁴

³⁹ Meurs, *Arnhem*, 254 – 259.

⁴⁰ Bots et al. *Nijmegen*, 404 – 407.

⁴¹ Dolly Verhoeven et al. *Gelderland Grensland*, 159.

⁴² Idem.

⁴³ Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering*, 65.

⁴⁴ Idem.

De cijfers zijn opvallend. In de eerste plaats omdat het percentage homogeegehuwden bijzonder hoog ligt. In 1947 trouwde gemiddeld 82,5% van alle gehuwden binnen de eigen kerk. De katholieken spannen de kroon met maar liefst 93,6%. In de tweede plaats is opmerkelijk dat de cijfers van 1960 een *toename* van huwelijken in eigen kring tonen, in plaats van de verwachte afname. Het gemiddelde steeg naar 87,3% en ook het katholieke sociale isolement culmineerde in de jaren '60: 94,7% homogeegehuwden.⁴⁵ De sociale afstand tussen de confessionele groepen, de zuilen, en vermoedelijk de steden was dus vrij groot tussen 1930 en 1960; deze afstand groeide marginaal in deze periode.

Door gebruik te maken van huwelijksaktes kan worden gereconstrueerd in hoeverre Nijmegenaren en Arnhemmers elkaar vonden of juist meden in de gecommiteerde liefde. De huwelijksaktes van Arnhem en Nijmegen zijn tot het jaar 1930 openbaar. Er zijn twee steekproeven uitgevoerd die uitsluitend betrekking hebben op het jaar 1930. Alle Arnhemse trouwaktes van dat jaar zijn bekeken en daarbij is bijgehouden hoe vaak een inwoner van de rivaliserende stad daarop voorkwam, het gaat hierbij om zowel geboorte- als woonplaats. Vervolgens is van de eerste 100 Arnhemse en Nijmeegse huwelijksaktes (n = 400, Nijmegen: Appendix II) in meer detail beschreven waar de gehuwden vandaan kwamen.

In het jaar 1930 werden in Arnhem 624 (n= 1248, Appendix I) huwelijken voltrokken. Het leeuwendeel van deze huwelijken werd voltrokken tussen geboren en wonende Arnhemmers. Sporadisch werd een andere geboorte- of woonplaats vermeld. Slechts driemaal werd een huwelijk voltrokken tussen een geboren en wonende Nijmegenaar en een geboren en wonende Arnhemmer (zie Appendix I, no. 370, 436, 481). Ter vergelijking: in het jaar 1930 huwden liefst 44 Arnhemmers een Duitser. In 18 andere gevallen werd voor de woon- óf geboorteplaats Arnhem genoteerd voor de een, Nijmegen voor de ander. Geaggregeerd gaat het dus om 21 van de 624 huwelijken (3,3%) waarbij we kunnen spreken van een interstedelijk huwelijk. Later wordt beschreven welke rol de verzuiling speelde in deze huwelijken.

Van de 42 huwendes zijn er zeven van Nijmegen naar Arnhem verhuisd, vier van hen maakte de omgekeerde beweging. Het valt op dat enkele gehuwden van of naar de rivaliserende stad verhuisden. In de helft van de voltrokken huwelijken tussen Arnhem en Nijmegen was er iemand betrokken die in beide steden had geleefd. De gemeente Nijmegen heeft de uitwisseling tussen Arnhemmers en Nijmegenaren nauwkeurig bijgehouden.⁴⁶ De cijfers van de gemeente Nijmegen zijn in lijn met de trend die in de Arnhemse huwelijksaktes te ontwaren valt. Opvallenderwijs verhuizen er meer mensen van Nijmegen naar Arnhem dan andersom.

Een steekproef van de eerste 100 huwelijksaktes in Nijmegen laat zien waar de gehuwden vandaan kwamen. Tabel III geeft het totaaloverzicht. Drie zaken vallen op: het lage aantal Arnhemmers, het hoge aantal buitenlanders en de scheidende werking van de rivieren. Tabel III laat zien dat van 200 huwendes er 139 in werden Gelderland geboren, waarvan 87 in Nijmegen, 2 in Arnhem en 50 in andere Gelderse steden of dorpen. De Gelderse gehuwden komen voor het grootste gedeelte (85%) van onder de Waal. Dit

⁴⁵ Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering*, 65 – 66.

⁴⁶ Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 1209 Secretarie Gemeente Nijmegen / Organisme - Algemeen 1946 - 1984, inventarisnummer 2401, 'Rapport van onderzoek door het Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland (E.T.I.G.) naar de migratie van en naar Nijmegen'.

legt een duidelijke een zuidelijke oriëntatie voor Nijmegen bloot. De aantrekkingskracht op Zuid-Nederland hangt samen met de verzuiling; in Zuid-Nederland is het aandeel katholieken groter dan in het noorden. Noord-Brabant is hofleverancier van niet-Gelderse Nederlanders, wat in lijn staat met de zuidelijke oriëntatie van Nijmegen. De 200 gehuwden omvatten 26 immigranten. Vier Nijmegenaren huwden een brigadier uit Nederlands-Indië, een enkeling huwde een Hongaar en 21 maal kwam een Duitse(r) voor op de huwelijksakte. De verwachting zou zijn de Waal en stedelijke rivaliteit makkelijker overbrugbaar zouden zijn dan een taalbarrière en landsgrens. Die verwachting komt niet uit; net als in Arnhem waren Duitsers in Nijmegen populairder als huwelijkspartner dan inwoners van de rivaliserende stad.

Tabel III Overzicht herkomst in Nijmegen gehuwden, eerste kwartaal 1930.

Buitenland	26	Binnenlandse provinciën	45	Gelders	139		
D: Duitsland	21	<i>Ten Zuden</i>		<i>Ten Zuden van de Waal</i>		<i>Ten Noorden van de Rijn</i>	
NI: Nederlands-Indië	4	NB: Noord-Brabant	10	Nijmegen	87	Rheden	3
H: Hongarije	1	L: Limburg	5	Beuningen	4	Arnhem	2
		Z: Zeeland	2	Ubbergen	4	Apeldoorn	1
Totaal	26	Totaal	17	Groesbeek	4	Didam	1
				Druten	2	Vorden	1
				Ewijk	2	Bergharen	1
				Wijchen	2	Totaal	9
		<i>Ten Noorden</i>		Heumen	2		
		ZH: Zuid-Holland	8	Millingen	1	<i>Betuwe</i>	
		O: Overijssel	6	Appeltern	1	Dodewaard	2
		NH: Noord-Holland	5	Hedel	1	Gendringen	2
		U: Utrecht	4	Totaal	110	Elst	2
		GR: Groningen	3			Kesteren	1
		F: Friesland	2			Gendt	1
		Totaal	28			Valburg	1
						Bemmel	1
						Totaal	10

Bron: GenVer (Bijgewerkt: 6 feb 2014), 'Aanwezige akten, Gelderland, Nijmegen'
<http://www.genver.nl/gl/bs0268.htm> (geraadpleegd 21 maart 2018)
 Zie Appendix II voor meer detail.

Tabel III Overzicht herkomst in Arnhem gehuwden, eerste kwartaal 1930

Buitenland	15	Binnenlandse provinciën	41	Gelders	144		
D: Duitsland	13	<i>Ten Noorden</i>		<i>Ten Noorden van de Rijn</i>		<i>Ten Zuden van de Waal</i>	
B: België	2						
		ZH: Zuid-Holland	11	Arnhem	108	Heumen	1
		NH: Noord-Holland	10	Duiven	3	Druten	1
Totaal	15	U: Utrecht	6	Rheden	3	Wamel	1
		O: Overijssel	5	Didam	2	Nijmegen	1
		F: Friesland	3	Bergh	2		
		GR: Groningen	2	Renkum	2	Totaal	4
				Wageningen	1		
		Totaal	37	Warnsveld	1	<i>Betuwe</i>	
				Apeldoorn	1	Heteren	1
				Ede	1	Gendringen	1
		<i>Ten Zuden</i>		Doetichem	1	Elst	3
				Winterswijk	1	Tiel	1
		NB: Noord-Brabant	2	Zevenaar	1	Valburg	1
		L: Limburg	1	Westervoort	1	Buren	2
		Z: Zeeland	1	Rijnwaarden	1	Bemmel	2
		Totaal	4	Totaal	129	Totaal	11

Bron: GenVer (Bijgewerkt: 6 feb 2014), 'Aanwezige akten, Gelderland, Arnhem'
<http://www.genver.nl/gl/bs0202.htm> (geraadpleegd 12 december 2017)

De eerste honderd huwelijksaktes aan Arnhemse zijde tonen opmerkelijke verschillen met het Nijmeegse overzicht. Wederom springt het belang van de rivier en het grote aantal buitenlanders in het oog. De immigraten bestaan uit 13 Duitsers en een tweetal Belgen. In Arnhem trouwden relatief weinig mensen uit Zuid-Gelderland of Zuid-Nederland. Daar staat een grotere aantrekkingskracht op het westen van het land tegenover. Daarnaast huwden meer geboren Arnhemmers in Arnhem dan er geboren Nijmegenaren in Nijmegen huwden. De Gelderse gehuwden komen voor het grootste gedeelte van boven de Rijn (90%). Hierbij gaat het om een groot aantal Arnhemmers en 21 individuen uit andere Gelderse dorpen of steden. In tegenstelling tot Nijmegen lijkt Arnhem in trek bij huwenden in het noorden, en niet in het zuiden van de provincie.

Er zijn ook overeenkomsten. Er zijn geen Drentenaren onder de gehuwden en uit Utrecht, Groningen, Friesland en Overijssel komen geringe aantallen. Dat geldt ook voor het gebied tussen de Waal en de Rijn: de Betuwe. Maar vooral: er komen zeer weinig mensen uit de rivaliserende stad, namelijk drie uit 400. Indien de geboren Didammer (zie Appendix II, no. 91) die verhuisd is naar Arnhem meegeteld wordt komt het aantal interstedelijke huwelijken uit op 2%. Dit stemt overeen met eerdere bevindingen. Hoe deze bijzondere spreiding tot stand is gekomen laat zich niet gemakkelijk raden. In ieder geval is het opmerkelijk dat de Waal en Rijn grotere barrières voor Arnhemmers en Nijmegenaren lijken te zijn dan de Duitse taal, cultuur en landsgrens. Meer onderzoek is nodig in de richting van lokale huwelijksaktes en de bijzondere geografische en sociaal-culturele paradox die tussen Arnhem en Nijmegen heerst.

1.6 VERZUILING IN HUWELIJKEN

Door gebruik te maken van de bevolkingsregistratie te Nijmegen kon van enkele huwenden de religieuze gezindte achterhaald worden (Appendix I, no. 78, 131, 259, 282, 362, 364, 370, 380, 423, 436, 511, 535, 585, Appendix II, no 59 en 82). Helaas zijn Arnhemse equivalenten verloren gegaan tijdens de slag om Arnhem. Deze exercitie is beperkt gebleven tot de 21 *interstedelijke* huwelijken. In totaal is van zestien Nijmegenaren die in 1930 in huwelijk traden de religie achterhaald, waarmee we suggesties kunnen doen over de rol van de verzuiling in het Gelderse huwelijksgedrag. Van de 16 mensen waren er 9 katholiek. Dat betekent dat het niet-katholieke aandeel (43,7%) groter is dan het Nijmeegse gemiddelde van 1930 (25%). De interstedelijke huwelijken omvatten vijf hervormden en een enkele gereformeerde. Deze samenstelling kan worden gelezen als een verzoening tussen het Nijmeegse katholicisme en het Arnhemse pluralisme. Al met al suggereren de cijfers dat de verzuiling het huwelijksgedrag beïnvloedde.

Op Valentijnsdag 1930 (Appendix II, no. 59) deed zich een zeldzaamheid voor. Een rooms-katholieke dame uit Nijmegen stapte in het huwelijksbootje met een protestantse heer uit Arnhem. Hun huwelijksakte dient ter herinnering dat sociale categorisering niet absoluut is. Aangezien Nijmegenaren en Arnhemmers niet veel met elkaar lijken te huwen en slechts 4% van de katholieken buiten de kerk trouwde is dit gemengde huwelijk verbazingwekkend. Het is ook mogelijk dat Cornelis Veen, de niet-katholieke partner, zich heeft bekeerd alvorens te trouwen.

Afbeelding IV Twee geloven op een kussen daar slaapt de duivel tussen.

Bron: Herman Focke, *de Bazuin* 61 (november 1978), nr. 45.

1.7 CONCLUSIE

De mate van gelijkgezindheid werd in dit hoofdstuk beschouwd aan de hand van de verzuiling. Het Nijmeegse katholicisme was dermate overweldigend dat Nijmegen kan worden getypeerd als homogeen-katholieke gemeente, hetgeen bijdraagt aan de duurzaamheid van de Nijmeegse verzuiling. Arnhem had daarentegen een pluriform karakter en kan dan ook als gemengde gemeente worden gekarakteriseerd. Arnhem zou daardoor in een vroeger stadium ontzuilen dan Nijmegen. Zowel het pluriforme karakter van Arnhem als het homogeen-katholieke karakter van Nijmegen namen toe in de periode 1930 – 1960, waarmee de mate van gelijkgezindheid tussen beide steden afnam. Het verzuilde onderwijs fungeerde waarschijnlijk als aanjager. Dat wil zeggen dat de gescheiden verzuilde schoolmilieus bijdroegen aan het voortbestaan en versterken van bovenbeschreven trends. De Arnhemse en Nijmeegse scholen zijn dus zowel een uiting, als een motor van de verzuiling. Uit een korte beschouwing van het hoger onderwijs rees een beeld van Arnhem als open, pluriforme, artistieke samenleving. Nijmegen heeft een meer katholiek-homogeen, noest en ambachtelijk karakter.

De huwelijksaktes toonden dat er geen ijzeren gordijn stond tussen Arnhem en Nijmegen, zoals er ook geen harde grens bestond tussen Nederland en Duitsland. De steden trokken soms inwoners van de rivaliserende stad, Arnhem was hierin iets succesvoller. Het is niettemin opmerkelijk dat Arnhemmers en Nijmegenaren de voorkeur gaven aan een Duitser (ca. 13%) in plaats van een inwoner van de rivaliserende stad (2 à 3%). Hieruit spreekt een gering belang tot stedelijk-sociale samenwerking. Bovendien viel op dat de kern van het Nijmeegse wervingsgebied onder de Waal lag, terwijl Arnhem juist goed lag boven de Rijn en in het westen van het land.

Door gebruikmaking van de Nijmeegse bevolkingsregistratie kon worden vastgesteld dat de verzuiling vermoedelijk invloed had op het huwelijksgedrag. Het katholieke aandeel was minder groot dan verwacht, wat te maken kan hebben met de religieuze verhoudingen in Arnhem en Nijmegen. De methode in dit hoofdstuk was kwantitatief en statistisch van aard. In het volgende hoofdstuk zal de methodiek echter kwalitatief en hermeneutisch zijn. Daarin wordt onderzocht wat de rol van de lokale krant was in de stedelijke rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen.

HOOFDSTUK 2: LOKALE MEDIA EN RIVALITEIT

In dit hoofdstuk wordt minder gekwantificeerd maar meer gekwalificeerd. Concreet wordt onderzocht hoe lokale kranten omgingen met de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen. Hoe wordt de verhouding tussen de steden omschreven door Arnhemse en Nijmeegse kranten? Vier kranten zullen worden onderzocht: *De Gelderlander* en de *Provinciaal Geldersche en Nijmeegsche Courant (PGNC)* voor Nijmegen en *De Arnhemsche Courant* en het *Volksblad voor Gelderland* voor Arnhem. In de theoretische grondslagen van dit hoofdstuk wordt kort stilgestaan bij de waarde van de krant als historische bron. Vervolgens wordt omschreven welke positie bovengenoemde kranten innamen in de Gelderse journalistieke pikorde. Ten slotte worden er nauwkeurig artikelen van de verscheidene kranten geanalyseerd. Deze artikelen gaan over drie historische sleutelmomenten die te maken hebben met een verbetering in de infrastructurele verbindingen tussen Arnhem en Nijmegen.

Het eerste moment betreft een korte casus voor de onderzoeksperiode: eind negentiende eeuw kreeg Nijmegen voor het eerst toegang tot het spoornetwerk. Het tweede moment is de opening van de Waalbrug in 1936. Het derde sleutelmoment hangt samen met de wederopbouw van de spoorwegverbindingen in de jaren '50. Aan de hand van de concepten 'gemeenschappelijk belang bij samenwerking' en 'mate van gelijkgezindheid' kan worden onderzocht of er sprake was van rivaliteit in de krantenartikelen over deze sleutelmomenten.

Het eerste moment kent een duidelijke markering, namelijk 11 juni 1879. Twee kranten, opgespoord via secundaire literatuur, geven hierover kort het verschil tussen het Arnhemse en Nijmeegse standpunt weer. Ook de opening van de Waalbrug kent een concrete tijdsaanduiding: 16 juni 1936. Van iedere krant zijn artikelen gelezen die betrekking hebben op de opening van de Waalbrug rond zestien juni 1936. De kranten zijn via Delpher, en ter aanvulling in het Gelders Archief geraadpleegd. Het derde moment is geïdentificeerd door *De Gelderlander* online te doorzoeken (periode 1945 – 1960). Aldaar is gezocht op 'spoorverbinding', 'elektrificatie', en dergelijke termen, soms in combinatie met woorden als 'Arnhem', of 'rivaliteit'. Mei 1950 kwam opvallend vaak voor; de derde casus is zodoende geïdentificeerd en de analyse over de artikelen is tot die maand beperkt gebleven. De Nationale Spoorwegen (NS) maakte in mei 1950 melding van een verandering in haar verbindingen, die goed uitpakte voor Arnhem, maar minder voor Nijmegen. In het Gelders Archief zijn de overige artikelen hierover uit mei 1950 geraadpleegd.

2.1 THEORIE

Wat is de waarde van de krant als historische bron? Het nieuws is niet zomaar een overzicht van de nieuwsfeiten, maar geeft een gekleurd wereldbeeld mee.⁴⁷ Zeker lokale media zijn niet zo zeer een chroniqueur van plaatselijke nieuwsfeiten als wel een pleitbezorger van een specifieke ideologie, die aansluit bij haar doelgroep. De pers opereert in de waan van de dag, van het moment. Haar voornaamste doel is het nieuws als eerste te brengen: primeurjagen.⁴⁸ De krant heeft daarbij weinig oog voor de

⁴⁷ Rob Wijnberg, *De Nieuwsfabriek. Hoe media ons wereldbeeld vervormen* (Amsterdam, 2013), 13.

⁴⁸ Lucy Maynard Salmon, 'The Newspaper and Research' *American Journal of Sociology*, 32 (1926) 2, 217.

contingentie van onze en verleden tijd.⁴⁹ Om deze redenen is het krantenapparaat ook wel de secundewijzer van de geschiedenis genoemd. Nieuws beïnvloedt bovendien de opinievorming; de krant stimuleert tot oordelen.⁵⁰ Ondanks deze potentiële gebreken heeft de journalistiek ontegenzeggelijk invloed op haar omgeving. Sedert de opkomst van de periodieke pers wordt de overgrote meerderheid van het volk van gezaghebbende informatie voorzien.⁵¹

Het nieuws is dus geen spiegel van de werkelijkheid maar is een gekleurd verhaal over de wereld, dat een kritische blik verdient. De krantenartikelen zullen door de historicus op objectiviteit moeten worden beoordeeld. Het nieuwsmedium heeft evenwel invloed op haar doelgroep, geestverwanten en hun opinie. De Gelderse dagbladen vormen daarop geen uitzondering.

2.2 GELDERSE DAGBLADEN

In Nijmegen streden twee religieuze dagbladen om hegemonie: *De katholieke Gelderlander* en de protestantse *Provinciaal Geldersche en Nijmeegsche Courant*. Het eerstgenoemde dagblad trok gezien de Nijmeegse kerkelijke verhoudingen aan het langste eind en was tegen de jaren dertig zelfs een van de grootste katholieke dagbladen van Nederland. *De Gelderlander* had als kerntaak de verdere emancipatie van de katholieke bevolkingsgroep.⁵² Dankzij de verdrievoudiging van het aantal abonnees maakte het orthodox-katholicisme van *De Gelderlander* allengs plaats voor een veelvormig karakter, maar de krant bleef desondanks een Nijmeegs instituut.⁵³ Het *PGNC* werd gezien als de protestants-liberale tegenpool van *De Gelderlander*; de twee kranten zouden menigmaal de degens kruisen.⁵⁴

In Arnhem was *De liberaal-conservatieve Arnhemsche Courant* toonaangevend.⁵⁵ Eind negentiende-eeuw kreeg de krant concurrentie van *De Nieuwe Arnhemsche Courant*. Een fusie werd in 1936 bewerkstelligd. Uit 'eerbied voor het verleden' droeg de fusiekrant de naam *Arnhemsche Courant* ook al had de *Nieuwe* de concurrentieslag feitelijk gewonnen.⁵⁶ Na de fusie schudde het dagblad haar ideologische veren af en ging verder als neutrale krant. *De Arnhemse* streefde dus relatief vroeg neutraliteit na terwijl *De Gelderlander* het objectiviteitsstreven pas in de jaren '60 oppakte. Begrepen als relatief vroege en late ontzuiling strookt dit met de bevindingen in het eerste hoofdstuk.

De Gelderlander won de concurrentiestrijd binnen de Gelderse katholieke pers; Arnhem kreeg een eigen editie. Anders dan de katholieke-regionale pers slaagde de sociaaldemocratische pers er wel in om een lokaal dagblad te realiseren in Arnhem en omstreken. *Het Volk* had in eerste instantie een landelijk verspreidingsgebied maar realiseerde al snel een regionaal *Volksblad voor Gelderland*.⁵⁷ Tabel V geeft een

⁴⁹ Wijnberg, *De Nieuwsfabriek*, 94 – 95.

⁵⁰ Nicolaas Jan Derk Versluys, *Journalistiek en Wetenschap: een studie van de betrekkingen tussen journalistiek en sociale wetenschap* (Amsterdam, 1936), 118.

⁵¹ Versluys, *Journalistiek en Wetenschap*, 145.

⁵² Bots et al. Nijmegen, 415.

⁵³ Bots et al. Nijmegen, 456.

⁵⁴ Bots et al. Nijmegen, 416 – 417.

⁵⁵ Meurs, *Arnhem in de Twintigste Eeuw*, 319.

⁵⁶ Idem.

⁵⁷ Meurs, *Arnhem in de Twintigste Eeuw*, 322.

overzicht van de vier belangrijke Gelders-lokale dagbladen, daarop valt ook te zien dat de vier kranten vier verschillende zuilen vertegenwoordigen.

Gemeenschappelijk belang bij samenwerking ontstond pas toen de Duitse bezetter enkele van de kranten had verboden, waarna redacties noodgedwongen fuseerden en hun professie verder zouden doorzetten in illegaliteit.⁵⁸ In bezettingstijd werden de kranten in rap tempo genazificeerd, dan wel gecensureerd, verboden of van steeds bescheidenere omvang vanwege papiertekorten.⁵⁹ Na de oorlog herstelde de *PGNC* onder de naam het *Nijmeegs Dagblad*. Deze krant werd in 1978 opgekocht door het oudste dagblad van Arnhem, de *Arnhemsche Courant*.⁶⁰ Na de oorlog werd *Het Volk* gecontinueerd onder de nieuwe naam *Het Vrije Volk*, dat een van de best gelezen kranten in Arnhem werd. Op haar beurt bracht *De Gelderlander* na de oorlog periodiek een katholieke Arnhemse krant uit en kocht in 1971 de regionale uitgaven van *Het Vrije Volk* op.⁶¹ De grootste twee spelers kochten in de jaren '70 de kleinere edities van de rivaliserende stad op.

Tabel IV Overzicht belangrijkste Gelderse kranten

	opgericht	tot	zuil
<i>De (Nieuwe) Arnhemsche Courant</i>	1814	2002	liberaal
<i>Het (Vrije) Volk</i>	1900	1991	socialistisch
<i>De Gelderlander</i>	1848	heden	katholiek
<i>Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant</i>	1801	1993	protestants

In het mediawezen is er sprake van een zeer geringe mate van gelijkgezindheid. De vier kranten zijn ideologische concurrenten. Bovendien resulteerde economische mededinging gedurende de naoorlogse periode in vijandige overnames van de kleinere twee kranten. De vier Gelderse persorganen vertegenwoordigden vier verschillende zuilen, waardoor het nieuws door vier verschillende lenzen gelezen kon worden. In het onderstaande zal worden onderzocht welke verschillen dit met zich meebracht in het typeren van de rivaliserende stad.

2.3 DE NOORD-ZUID LIJN: 1879

Het spoorwegnetwerk gaf meermaals aanleiding tot onderlinge spanningen. Dit gebeurde wanneer er een significante verandering optrad in de toegang die de steden hadden tot dit netwerk, zowel eind negentiende eeuw als in de wederopbouwperiode. Arnhem werd in 1845 als een van de eerste steden aangesloten op het spoornetwerk, en werd zodoende via Utrecht met de hoofdstad verbonden.⁶² De verbinding tussen Arnhem en Nijmegen kwam in 1879 tot stand, waardoor niet Arnhem, maar Nijmegen het eindpunt van dit traject zou worden. De *Arnhemsche Courant* kon dat eind negentiende eeuw maar moeilijk verkroppen en schreef pinnig:

⁵⁸ Bots, *Nijmegen*, 417.

⁵⁹ Meurs, *Arnhem in de Twintigste Eeuw*, 322 – 323.

⁶⁰ Meurs, *Arnhem in de Twintigste Eeuw*, 324.

⁶¹ Meurs, *Arnhem in de Twintigste Eeuw*, 327.

⁶² Meurs, *Arnhem in de Twintigste Eeuw*, 162.

“... [Z]olang de spoorweg niet bestond, was Arnhem een der eindpunten van het spoorwegnet... Weldra, wanneer dan eindelijk de ramspoedige lijn van Nijmegen naar 's Hertogenbosch tot stand zal zijn gekomen ... zal Arnhem nog meer verliezen. ... Alle nadelen schijnen dus aan de zijde van onze gemeente, alle voordelen aan de zijde van Nijmegen.”⁶³

Deze treinverbinding kwam er toch. Aan Nijmeegse zijde werd de openstelling van de verbinding Arnhem – Nijmegen niettemin anders ontvangen. De *PGNC* schreef een dag eerder juist:

“Donderdag zal onze aller wensch vervuld worden. Nijmegen zal met Arnhem en daarmee met het geheele land verenigd zijn. ... Feest zal er gevierd worden, en wel een feest dat naar wij hopen steeds in herinnering zal doen blijven dat van den 12 juni 1879, den dag waarop de spoorweg Arnhem – Nijmegen geopend werd, Nijmeeg's grootheid dateert, want waarlijk, met eensgezindheid, wederzijdsch vertrouwen en eerbiedig van ieders gevoelen, gaat onze stad een schitterende toekomst tegemoet.”⁶⁴

Het is niet moeilijk om hieruit af te leiden dat er voor de Noord-Zuid verbinding in 1879 bitter weinig gemeenschappelijk belang bij samenwerking bestond. Ook is er geen gelijkgezindheid te bespeuren. Zoals zal blijken is dit opmerkelijk vergeleken met de bombarie waarmee de Waalbrug geopend werd in 1936. De afwezigheid van gemeenschappelijk belang bij samenwerking is doorslaggevend voor het verklaren van dit verschil. Arnhem had een monopoliepositie te verliezen in de Betuwe, Nijmegen kon haar isolement doorbreken. Beide steden hadden dus baat bij het beschermen van haar eigen belangen, ten koste van de ander. Daardoor komt de rivaliserende verhouding sterker tot uitdrukking.

2.4 OPENING DER WAALBRUG

Op 16 juni 1936 opende Koningin Wilhelmina de Waalbrug ten overstaan van 200000 toeschouwers, waaronder de Minister van Waterstaat en de Gelderse Commissaris der Koningin.⁶⁵ Burgemeesters van Arnhem, Nijmegen en Cleve spraken over de economische functie van de nieuwe brug. De brug, die in oorlogstijd verwoest en herbouwd zou worden, was een belangrijk knooppunt tussen Arnhem en Nijmegen, maar ook tussen Noord- en Zuid-Nederland.⁶⁶ De nationale en economische allure die de Waalbrug daarmee kreeg lijkt krachtig genoeg om de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen tijdelijk te sussen. De *PGNC* schreef een dag na de opening jubelend:

“Het is een gloriëdag geworden zoals Nijmegen wellicht nooit tevoren gekend heeft! ... Later op den avond kwam de groote trek uit Arnhem; vele Arnhemmers grepen blijkbaar de gelegenheid aan een bezoek aan de nieuwe Waalbrug te brengen.”⁶⁷

De onderlinge wedijver tussen de twee grote Gelderse steden was niet voorbij, of vergeten. Toch ligt de nadruk niet op de onderlinge verhouding, getuige de Arnhemmers die na werktijd een bezoek brachten aan de Nijmeegse brug. De focus lag op het landsbelang, de nationale cohesie en noodzakelijke

⁶³ Hans Bekkers en Maureen Hommerson, *Spiegel van Arnhem. 175 Jaar leven en lezen in Arnhem* (Arnhem, 1989), 144 – 147. *Arnhemse Courant*, 12 juni 1879.

⁶⁴ Auteur onbekend, 'Binnenland, Nijmegen 10 juni' *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 11 juni 1879, 1.

⁶⁵ Bots, *Nijmegen*, 426.

⁶⁶ J. Timmermans, *Kroniek van Nymegen* (Nijmegen, 1946), 249

⁶⁷ Auteur onbekend, 'De opening van de Waalbrug. Een gloriëdag voor onze stad.' *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* 16 juni 1936, 1.

economische groei in tijden van crisis. Zo citeerde de *PGNC* uit de mond van Baron van Heemstra, Commissaris der Koningin:

“... [D]e Nijmeegsche [Waal]brug zal niet alleen Nijmegen en Arnhem dichter bijeen brengen, maar ook geheel Zuid- en Noord-Nederland. De rivaliteit tusschen Arnhem en Nijmegen kan de ontwikkeling van beide steden slechts bevorderen en daarom hoopte spr., dat er strijd mocht zijn, die echter in goede banen moet worden geleid en dan zal strekken tot heil van Arnhem en Nijmegen.”⁶⁸

De Commissaris van de Koningin past in het rijtje politici dat de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen tracht te stroomlijnen, zoals ook politici voor en na zijn tijd hebben geprobeerd. Opmerkelijk genoeg typeerde Heemstra de rivaliteit als dienstbaar voor de groei van de Gelderse steden. De commissaris merkte terecht op dat er sprake was van gemeenschappelijk belang bij de bouw van de brug. De brug verbond de noordelijke delen van Nederland met het zuiden. Ook *de Gelderlander* greep de gelegenheid aan om een verzoenende toon aan te slaan:

“Heden is een historische dag, niet slechts voor Nijmegen, maar voor heel het gewest. En het was meer dan symboliek, dat van Arnhem langs den groote weg door de Betuwe de Nederlandsche driekleur breed in het landschap uitwoei. Heden, de dag der officieele openstelling van de Waalbrug, was de dag van groote toenadering tusschen Zuid en Noord en vooral ook van nader toetreden van Arnhem tot Nijmegen.”⁶⁹

De Nijmeegse krant lijkt gevoelig voor het officiële, koninklijke en nationalistische karakter van de dag en onthoudt zich van enige rapportage over de rivaliserende Gelderse verhoudingen. De twee steden en twee helften van het land zijn verenigd, onderlinge ruzie verdwijnt in een zee van wapperende vlaggen naar de achtergrond. In Arnhemse kranten was de toon ook vriendschappelijk. De *Arnhemsche Courant* schreef opgetogen:

“Het is niet alleen Nijmegen, dat een nieuwe brug heeft gekregen. Voor geheel ons land is deze oeververbinding van het grootste belang. Economisch natuurlijk in de eerste plaats, maar ook de cultureele beteekenis ervan kan niet licht worden overschat. Het Zuiden en het Noorden zijn op deze wijze weer eens dichter bij elkaar gebracht, waardoor over en weer een beter begripen van de op sommige punten uiteenlopende cultuur zal ontstaan. ...”⁷⁰

Net als de *PGNC* onderstreept de *Arnhemsche* de economische functie van de oeververbinding. De wens wordt uitgesproken dat de verbinding zal leiden tot toenadering en vergroot wederzijds begrip. Te midden de nationale feeststemming rond de zestiende juni 1936 was van rivaliteit geen spoor te bekennen. Het *Volksblad voor Gelderland* neemt een duidelijker Arnhems perspectief in. De krant beschrijft de opening van de Waalbrug uitdrukkelijk als samenhangend met de opening van de Rijnbrug een jaar eerder. De Rijnbrug werd zonder veel officieel vertoon geopend maar werd voor de opening der Waalbrug door Hare Majesteit bezocht.

⁶⁸ Auteur onbekend, ‘Nu de Waalbrug bijna voltooid is.’ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* 16 juni 1936, 1.

⁶⁹ Auteur onbekend, ‘H.M. de Koningin opent de Waalbrug. Officiële bezoeken aan Arnhem en Nijmegen’ *De Gelderlander*, 16 juni 1936, 1.

⁷⁰ Auteur onbekend, ‘Noord en Zuid verbonden. De Nieuwe Brug bij Nijmegen.’ *Arnhemsche Courant*, 15 juni 1936, 7.

“Vandaag hebben de Koningin en Prinses Juliana een officieel bezoek gebracht aan Arnhem en Nijmegen in verband met het gereedkomen en in gebruik nemen van de vaste oeververbindingen over de Rijn en Waal. Een lang gekoesterde wens is in beide steden met de totstandkoming van de beide vaste bruggen in vervulling gegaan. ... Het verkeer van noord naar zuid kan onafgebroken doorgang vinden.”⁷¹

Het *Volksblad* typeerde de oeververbinding dus ook als een cruciaal knooppunt tussen noord en zuid, maar vergat daarbij niet op het belang van de Rijnbrug te wijzen. Arnhem en Nijmegen worden in een adem genoemd.

De vier kranten schrijven ondanks ideologische en economische concurrentie gelijkgezind over de opening van de Waalbrug. Zij typeren Arnhem en Nijmegen als ambassadeurs van noord en zuid Nederland, en wijzen op het belang dat de brug heeft als vaste verbinding tussen de landshelften. De stemming was koninklijk, feestelijk en opgetogen. *Het Volksblad* schreef van een ‘langgekoesterde wens in beide steden’. Hieruit valt af te leiden dat Arnhem en Nijmegen gemeenschappelijk belang hadden bij de bouw van de brug. Een constatering die in latere maanden bevestigd zou worden. Arnhem en Nijmegen werkten ook samen tijdens aansluitende zomerfeesten, en het bestrijden van tolheffing op de bruggen.⁷²

2.5 DE WEST-OOST LIJN: 1950

De Noord-Zuid verbinding gaf in de late negentiende eeuw dus aanleiding tot rivaliteit, maar werd de noodzakelijkheid van die verbinding werd later erkend. De verbinding verwierf allengs nationaal belang. De Nationale Spoorwegen maakten na de oorlog dan ook haast met het herstellen van de verbinding. In de schaarse naoorlogse jaren werd ‘elektrificatie van alle hoofdverbindingen’ geprioriteerd, in 1948 was de verbinding tussen Arnhem en Nijmegen hersteld.⁷³

Het venijn zat dan ook niet in de Noord-Zuid verbinding, maar in de Oost-West as. In mei 1950 werd bekend dat Emmerich, via Arnhem met Amsterdam zou worden verbonden. Nijmegen werd van eindstation gedegradeerd tot zijtak, en hield weinig andere opties over dan een verdere zuidelijke oriëntatie. De wederopbouwperiode omvatte de herbouw van beschadigde spoorwegverbindingen en de elektrificatie van treinbaanvakken. De verbinding tussen Arnhem en de randstad kwam in 1953 onder de draad, tot groot ongenoegen aan Nijmeegse zijde. Nijmegen werd in 1957 elektrisch verbonden met Tilburg, Vlissingen en Den Bosch. *De Gelderlander* schreef in haar nopjes:

“Het hart van het Zuiden horen we nu dichterbij kloppen. ... Nu Brabant dichterbij Nijmegen meer binnen het bereik van het internationale en landelijke spoorwegverkeer is gebracht was er reden tot feestvreugde en tot erkentelijkheid ten aanzien van de N.S. die de isolatie van de gewesten beneden de Moerdijk tot een pièce de milieu uit het museum van oudheden heeft gemaakt.”⁷⁴

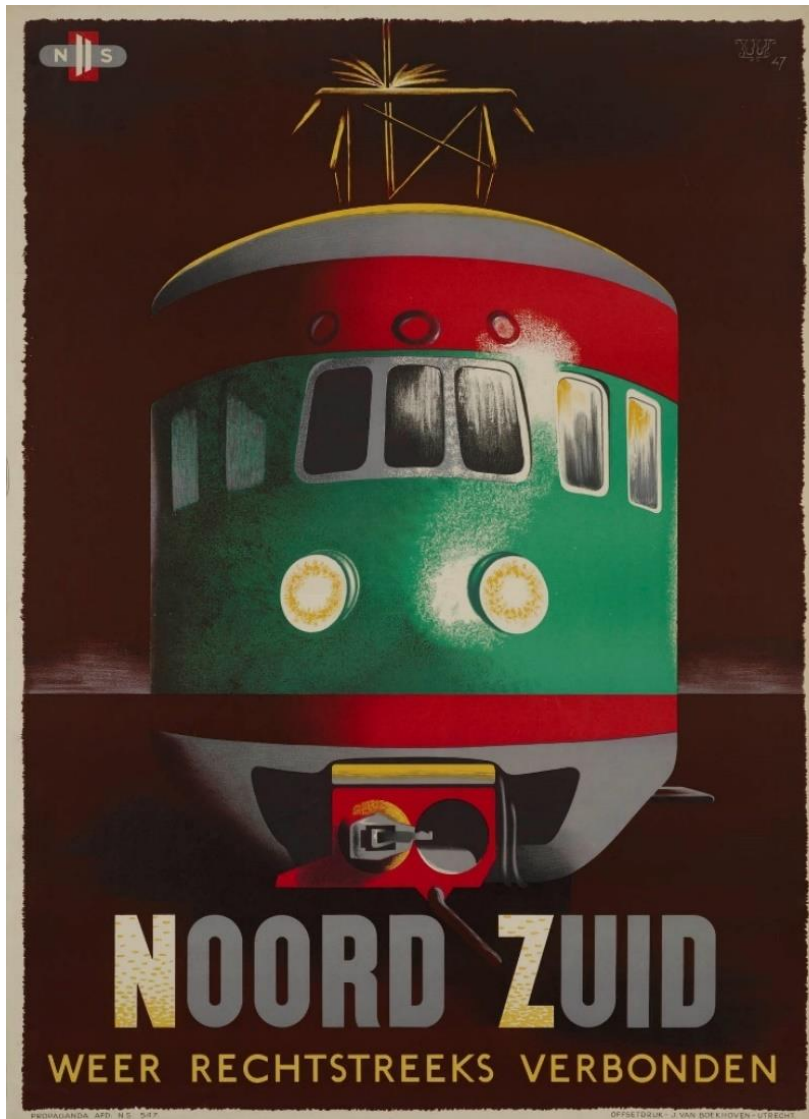
⁷¹ Auteur onbekend, ‘Feestelijkheden om Rijn- en Waalbrug’ *Volksblad voor Gelderland*, 17 juni 1936, 4.

⁷² Auteur onbekend, ‘De tolheffing op de bruggen’ *Arnhemse Courant*, 21 januari 1936, 3.

⁷³ Guus Veenendaal, *Spoorwegen in Nederland. Van 1834 tot nu*. (Amsterdam, 2008), 487.

⁷⁴ Auteur onbekend, ‘Het hart van Brabant horen we nu in Nijmegen luider kloppen’ *De Gelderlander*, 12 mei 1950, 2.

Afbeelding V Propaganda poster NS ter viering herstel verbinding Arnhem-Nijmegen, 1947.

Bron: Geheugen van Nederland, Collectie spoorwegmuseum, Spoorwegen in beeld. 'Noord en Zuid weer rechtstreeks verbonden', nummer 14147A-C, 1947. <http://www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/view/noord%20zuid%20weer%20rechtstreeks%20verbonden?coll=ngvn&maxperpage=36&page=1&query=14147A-C&identifier=SPOOR01%3AKB-TOTAAL-14147C> (geraadpleegd 30 januari 2018)

Nijmegen leek tevreden met haar zuidelijke verbindingen, allicht omdat Nijmegen zich kon identificeren met de zuidelijke provinciën en hun sociaal isolement. De stemming was minder feestelijk toen bekend werd dat Arnhem een gunstigere positie op de Oost-West as zou krijgen.

“De zomerdienstregeling van de Nederlandsche Spoorwegen, die op 1 juni van kracht wordt, zal een einde maken aan de rechtstreekse verbinding van Nijmegen met Amsterdam. Het is de bedoeling dat er een vaste twee-uurs verbinding komt tussen Amsterdam en het Roergebied, waarbij een splitsing wordt ingevoerd in Arnhem. Er zal dan een pendeldienst tussen Arnhem en Nijmegen worden onderhouden, en de Nijmeegse reizigers zullen hier dus moeten overstappen.”⁷⁵

⁷⁵ Auteur onbekend, 'Geen directe verbinding Nijmegen – Amsterdam' *Nijmeegs Dagblad*, 9 mei 1950, 1.

De Nijmeegse wrok zat zo hoog dat er op initiatief van de Kamer van Koophandel te Nijmegen Kamervragen werden gesteld over de zomerdienstregeling van de NS.⁷⁶ Dat Nijmegen hierbij het pleit verloor, kan tot op heden worden ondervonden op de lijnen van de randstad naar Nijmegen; in Arnhem wordt nog altijd 10 minuten stilgestaan bij wijze van overstap. Zoals verwacht reageerde de *Arnhemse* juist opgetogen op het bericht.

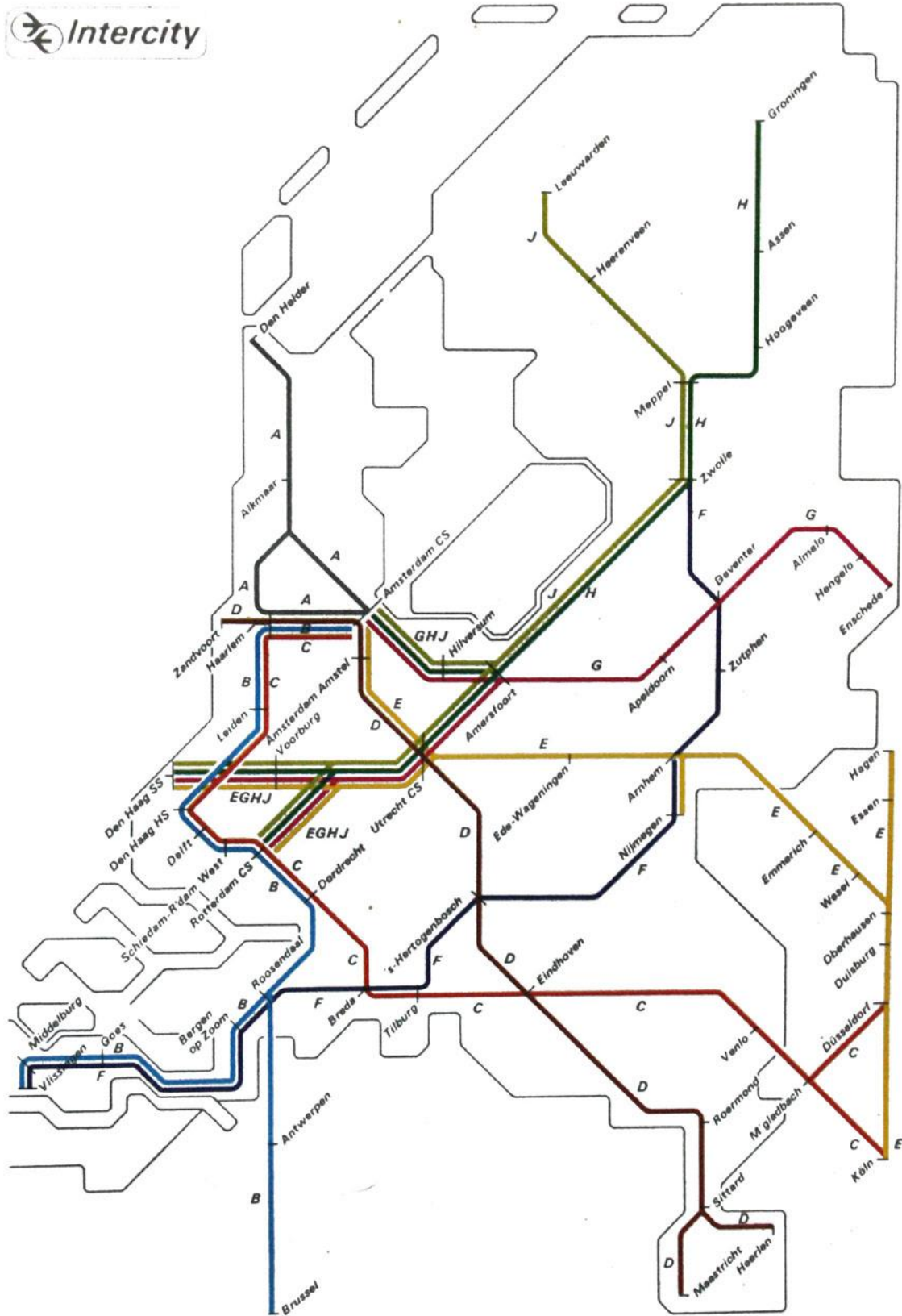
“Betere verbinding van Arnhem uit met het Zuiden en het Westen
De zomerdienstregeling der Nederlandse Spoorwegen geeft tal van verbeteringen te zien. De lijn Barneveld, aansluiting Ede-Wageningen, zal wordt geëlectrificeerd.”⁷⁷

De rest van het bericht geeft een overzicht van de veranderingen voor reizigers. De strekking is in ieder geval duidelijk: Arnhem krijgt grote verbeteringen in haar verbindingen met het Noorden, Zuiden, Westen en Duitsland. Nijmegen rest alleen een sterke positie op de Noord-Zuid-as. Alle voordelen lijken dus voor Arnhem, alle nadelen aan Nijmeegse zijde. Geen van de kranten benoemde de rivaliteit expliciet, maar zij schreven in vergelijking met de berichtgeving over de Waalbrug niet zo gelijkgestemd over de ontwikkelingen. Het gebrek aan gemeenschappelijk belang bij samenwerking legt de subtiele werking van rivaliteit bloot. Zodra een stad iets te winnen heeft ten koste van de ander komt rivaliteit sterker tot uitdrukking.

⁷⁶ Auteur onbekend, ‘Tweede Kamerlid: Nijmegen – Amsterdam blijve rechtstreeks’, *Nijmeegs Dagblad*, 14 mei 1950, 1.

⁷⁷ Auteur onbekend, ‘Arnhem betere verbinding met Zuiden en Westen’ *Arnhemse Courant*, 9 mei 1950, 1.

Afbeelding VI Spoorwegkaart uit het Spoorboekje van 1970.

Bron: Edward Bary, 'Veranderingen op het spoor' (versie oktober 2009), <http://www.archiefedwardbary.nl/images/fotos/nederland/ns/achtergronden/Kaartje%20intercitynet%20NS%201970.JPG> (geraadpleegd 1 april 2018)

2.6 CONCLUSIE

Nijmegen en Arnhem kennen vier gewichtige persorganen, die vier verschillende zuilen vertegenwoordigen. De krant heeft als historische bron een inkijkje gegeven in de rol van rivaliteit in het Gelderse krantenapparaat. De toon van de berichtgeving over de opening van de Waalbrug kwam als een verrassing. De vier kranten beschreven de opening eensgezind als een omvangrijke nationale gebeurtenis. De Waalbrug was een noodzakelijke verbinding tussen Noord en Zuid. De Noord-Zuid verbinding had in de late negentiende eeuw juist aanleiding gegeven tot rivaliteit toen de Nijmeegse spoorwegverbinding voor het eerst tot stand kwam. In latere jaren accepteerden beide steden het belang van de verbinding, maar zij bleven zich ontwikkelen met de rug naar elkaar toe. De hoofdredacteur van *De Gelderlander* omschreef in de jaren '80 de spoorlijn tussen Arnhem en Nijmegen als 'de langste vijftien kilometer van Nederland', waarmee hij het fenomeen pregnant samenvatte.⁷⁸

Rivaliteit kwam sterker tot uitdrukking toen bekend werd dat Nijmegen niet langer direct verbonden zou zijn met de Oost-West as, maar Arnhem wel. De Arnhemse kranten schreven jubelend over de directe verbinding. De Nijmeegse kranten en Kamer van Koophandel kwamen in verzet. Het dispuut zou tot aan de Tweede Kamer worden uitgevochten maar dat mocht niet baten. Nijmegen resteerde een rol als zuidelijke stad, terwijl Arnhem kon uitgroeien als belangrijk knooppunt. De methode in dit hoofdstuk was kwalitatief en hermeneutisch van aard, wat het volgende hoofdstuk ook zal zijn. In het volgende hoofdstuk ligt de nadruk op cultuur. Krantenartikelen fungeren wederom als historische bron. Ook met betrekking tot cultuurbegrip is een kwalitatieve methodiek gepast.

⁷⁸ Joop Meijnen, 'Gelderse steden moeten strijd staken' *NRC Handelsblad*, 21 november 1985, 10.

HOOFDSTUK 3: CULTURELE RIVALITEIT

Het derde hoofdstuk zal gaan over culturele rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen. Cultuur is een van de meest complexe moderne concepten; daarom zal het theoretisch kader van dit hoofdstuk ingaan op de vraag 'wat is cultuur'? Het doel van dit hoofdstuk is onderzoeken welke rol rivaliteit speelt in plaatselijke cultuur, voornamelijk vrijetijdsbesteding. Welke musea, evenementen en voetbalclubs kunnen worden bezocht in de steden? De steden zouden menigmaal de strijd aangaan over de toewijzing van culturele instellingen. Ook sportwedstrijden zijn een bron van rivaliteit. Daarom zal de verhouding tussen de voetbalclubs Vitesse Arnhem en Nijmegen Eendracht Combinatie (NEC) worden beschouwd.

Ten slotte worden dialectische verschillen aangekaart. Hiertoe zal het Gelders accentgebied worden beschouwd. Wie via Arnhem zuidwaarts reist merkt dat de 'g' gradueel zachter wordt. Kortom, in dit hoofdstuk komen vier cultuurelementen aan bod: culturele instellingen, lokale evenementen, voetbalclubs en dialecten. De methodiek in dit hoofdstuk is kwalitatief van aard. Aan de hand van een literatuurstudie ontstaat een beeld van twee rivaliserende stedelijk-culturele identiteiten. Krantenartikelen zullen als primaire bron illustratief worden gebruikt. Uitzondering is paragraaf 3.2: aldaar worden krantenartikelen van *De Gelderlander* systematisch geanalyseerd ten einde de gebeurtenissen in detail te kunnen beschrijven.

3.1 THEORIE

Cultuur definiëren is lastig; er bestaat nauwelijks consensus over. Hier zal een definitie worden gebruikt van Peter Burke, die cultuur omschrijft als 'een systeem van gedeelde betekenissen, attitudes en waarden, en de symbolische vormen waarin zij worden geuit of belichaamd.'⁷⁹ Eigenlijk is cultuur hier dus tweeledig. Enerzijds is cultuur een gedeeld raamwerk van normen en waarden, waar het eerste hoofdstuk al op in ging. Anderzijds omvat de definitie ook 'symbolische uitingsvormen', ofwel dragers van cultuur. In dit hoofdstuk komen dergelijke symbolische uitingsvormen van cultuur aan de orde.

Sommige wetenschappers maken het onderscheid tussen hoge cultuur en lage cultuur, hoewel het onderscheid aan erosie onderhevig is. Lage cultuur omvat toegankelijk amusement, de hoge variant heeft tot doel de culturele vorming van het publiek te verruimen. In dit hoofdstuk zal hoge cultuur aan bod komen als drijfveer van rivaliteit; er worden momenten beschouwd waarin beide steden ruziën ten einde een hoog culturele-instelling aan te trekken. Het concept 'mate van gelijkgezindheid' zal worden toegepast. Interessant hierbij is de afweging of cultuurproducten tot hoge of lage cultuur behoren. Het concept 'gemeenschappelijk belang bij samenwerking' heeft niet op alle segmenten betrekking maar zal waar mogelijk wel worden toegepast.

⁷⁹ Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Aldershot 1994) 270.

3.2 HISTORISCHE MUSEA

Zoals eerder geschreven komt de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen het sterkst tot uitdrukking wanneer beide steden hetzelfde doel trachten te bereiken ten koste van de ander. 'Arnhem en Nijmegen vechten om een museum', kopte *De Gelderlander* in 1952 toen in Provinciale Staten over de vestigingslocatie van het Gelders Historisch Museum werd beraadslaagd. In de eerste maanden van dat jaar bespraken de Staten de mogelijkheid om het bestaande Gemeente Museum Arnhem uit te breiden.⁸⁰ Een renteloze lening van f 100.000,- werd door de Staten verschaft, ten einde het museum te herbouwen, en uit te breiden met een historisch Gelderse vleugel.⁸¹ De bedoeling was deze afdeling in het Arnhemse gemeentemuseum op den duur uit te breiden tot centraal Gelders Historisch Museum.⁸²

Nijmegen protesteerde in de vergadering van Provinciale Staten van 29 februari 1952; het museum zou niet per se in de Gelderse hoofdstad moeten staan. De Nijmeegse sprekers vroegen zich af waarom het Nijmeegse museum Kam geen kans kreeg. De Staten bleven hameren op de noodzaak van een cultureel centrum in de Gelderse hoofdstad, en wezen erop dat museum Kam meer een 'studiemuseum' was. De Staten wilden het oordeel ter plekke te vellen, maar de Nijmeegse afgezanten wisten de besluitvorming op te schorten.⁸³ Nijmegen ageerde dus tegen de vestiging van het museum in Arnhem, en probeerde tevergeefs de instelling naar Nijmegen te trekken. Toen dat niet lukte werd een vertragingstechniek ingezet. Uiteindelijk won Arnhem het pleit: de Arnhemse locatie leek goedkoper, maar bovenal geschikter.

De discussie doet sterk denken aan het debat omtrent het Nationaal Historisch Museum. In 2006 werd bekend dat er een Nederlands historisch rijksmuseum gevestigd zou worden. Verscheidene steden meldden zich waaronder Arnhem, een aantal dagen later gevolgd door Nijmegen. De verantwoordelijke minister selecteerde uiteindelijk Amsterdam, Den Haag of Arnhem als meest geschikte locaties. Dit had te maken met de historische relevantie van deze plekken. Het Arnhemse plan om het nieuwe museum te vestigen naast het Openluchtmuseum vond aanhang bij het Ministerie. Dan zouden er twee nationaal-historische musea naast elkaar staan. Dat zou ook handig zijn met oog op parkeerfaciliteiten.⁸⁴ Hoewel de plannen tot op heden niet zijn gerealiseerd stak de keuze duidelijk in Nijmegen. De selectieprocedure zou arbitrair geweest zijn, zo schreef de burgemeester van Nijmegen aan de minister. De oudste stad van Nederland zou een kans moeten krijgen om zich te laten gelden in een open competitie.⁸⁵

⁸⁰ Auteur onbekend, 'Gelderland krijgt historisch museum' *De Gelderlander*, 5 februari 1952, 6.

⁸¹ Auteur onbekend, 'Voorstel tot steun herbouw Gelders Historisch Museum' *Het Parool*, 17 januari 1952, 1.

⁸² Auteur onbekend, 'Arnhems gemeentemuseum wordt centraal museum voor Gelderland' *Algemeen Handelsblad*, 9 mei 1952, 5.

⁸³ Auteur onbekend, 'Arnhem en Nijmegen vechten om een museum' *De Gelderlander*, 1 maart 1952, 11.

⁸⁴ Verslag van algemeen overleg, vaste commissie voor OCW, nr. 173, 30 800 VIII, 'Vaststelling van de begrotingsstaat van het Ministerie van OCW (VIII) voor het jaar 2007'.

<http://www.rijksbegroting.nl/2007/kamerstukken,2007/8/15/kst109574.html#v1.1> (geraadpleegd 26 februari 2018)

⁸⁵ Auteur onbekend, 'Nijmegen ook kandidaat voor Nationaal Historisch Museum' *De Gelderlander*, 11 mei 2007.

Er zit een patroon in de ontwikkelingen: Arnhem en Nijmegen hebben dezelfde culturele instelling voor ogen, er ontstaat een touwtrekwedstrijd tussen de steden, en Arnhem bevindt zich uiteindelijk in de voordeligste positie. Dit komt ten dele door Arnhems functie als provinciehoofdstad, maar ook omdat de nieuwe musea aansluiten bij bestaande Arnhemse musea. Het lijkt er op dat Arnhem er zelf als eerste bij is om deze voordelen te benoemen in doorwrochte en uitgewerkt plannen, terwijl Nijmegen net achter de feiten aanloopt. Moge duidelijk zijn dat er op dit vlak geen enkel gemeenschappelijk belang bij samenwerking bestaat.

De steden huisvesten ook andere historische musea. Deze zullen kort met elkaar vergeleken worden omdat deze vergelijking een verschil in gezindheid blootlegt. Arnhem huisvest een oorlogsmuseum (1940 – 1945) en AirBorne-museum. Met deze musea toont Arnhem haar oorlogsherinneringen. De stad werd zwaar beschadigd tijdens de laatste grote nationaalsocialistische overwinning: de Slag om Arnhem. In het Openluchtmuseum wordt het verleden in een veel breder, nationaal kader gepresenteerd. De enigszins schoolse lezing van de vaderlandse geschiedenis wordt in het Openluchtmuseum speels gepresenteerd.⁸⁶ De Nijmeegse musea verwijzen naar de Romeinse tijd. Het gemeentelijk Cabinet der Oudheden verloor een concurrentiestrijd met Museum Kam, inmiddels onderdeel van Museum het Valkhof. De stad wijst graag op haar klassieke verleden en archeologische vondsten. Met het Van Lindehout museum toont de stad haar roomse karakter; het museum stelt de geschiedenis van weesinrichtingen tentoon.⁸⁷

Beide steden onderstrepen dus een periode in de geschiedenis die het belangrijkste wordt gevonden: de Romeinse tijd voor Nijmegen en de Tweede Wereldoorlog voor Arnhem. Linde Egberts concludeerde dat deze strikte scheiding in beide steden steekt.⁸⁸ Het Nijmeegse oorlogsverleden staat in de Arnhemse schaduw terwijl de archeologische vondsten nabij Arnhem weinig bekijks krijgen. De steden hebben wel degelijk gemeenschappelijke geschiedenissen: het Romeinse verleden, oorlogservaringen aan de frontlinie en de naoorlogse staduitleg, bijvoorbeeld. Geen van beide partijen heeft interesse getoond in het presenteren van een gemeenschappelijke geschiedenis.⁸⁹ Sterker nog, het lijkt wel alsof de steden ruziën om een deel van de historische identiteit van de ander. De Gelderse museumstrijd is te begrijpen als rivaliteit: er is geen belang bij samenwerking en de steden zijn niet gelijkgezind.

⁸⁶ Meurs, *Arnhem in de Twintigste Eeuw*, 292 – 293.

⁸⁷ Bots, *Nijmegen*, 438 – 440.

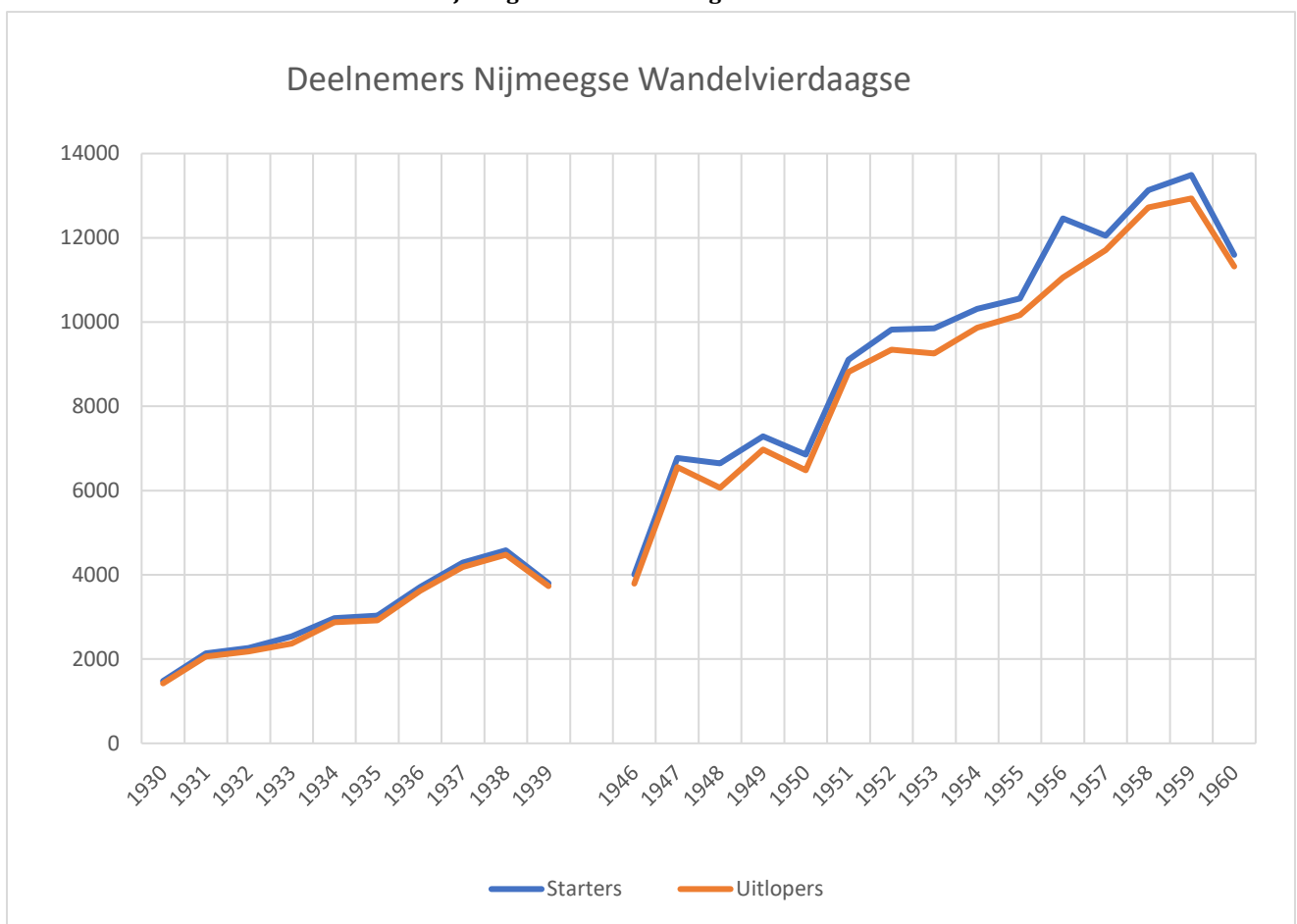
⁸⁸ Menno Pols, 'Arnhem en Nijmegen te veel rivalen om zich als 1 regio te presenteren' *De Gelderlander*, 15 januari 2015. <https://www.gelderlander.nl/nijmegen-e-o/arnhem-en-nijmegen-te-veel-rivalen-om-zich-als-1-regio-te-presenteren~a539356c/> (geraapleegd 11 maart 2018)

⁸⁹ Egberts, *Chosen Legacies*, 113.

3.3 EVENEMENTEN

Verreweg het bekendste evenement in de regio is de Nijmeegse Vierdaagse, inmiddels het grootste wandelevenement ter wereld. De Vierdaagse ontstond als militaire training afstandsmarsen, een evenement dat eerder in wisselende steden werd georganiseerd. Arnhem fungeerde in de eerste editie als startplaats, maar heeft sindsdien het evenement niet meer naar zich toetrokken. Sinds 1925 huisvest Nijmegen het evenement permanent en leggen deelnemers 50 kilometer per dag af in de Nijmeegse omgeving. Doel van de Vierdaagse was zelfbevrijding, door de 'prestatiearmoede van de welvaartsments te lijf te gaan'.⁹⁰ Het aantal deelnemers groeide gestaag van 1.480 deelnemers in 1930, 11.598 deelnemers in 1960, 30.492 deelnemers in 1990 en ruim 45.000 deelnemers in 2016 tijdens het honderdjarig jubileum.⁹¹ Sinds 1970 gaat de wandelvierdaagse vergezeld van zomerfeesten zodat ook niet-wandelende Nijmegenaren bijdragen aan het feestgedruis dat Nijmegen zo goed op de kaart had gezet.⁹²

Grafiek XIII Aantal deelnemers Nijmeegse wandelvierdaagse 1930 - 1960.

Bron: Huis van de Nijmeegse geschiedenis (noot 91)

⁹⁰ Bots, Nijmegen, 432.

⁹¹ Huis van de Nijmeegse geschiedenis, 'Vierdaagse', <https://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Vierdaagse> (geraadpleegd 24 februari 2018).

⁹² Bots, Nijmegen, 432-433.

Arnhem heeft een eigen wandelevenement. De Politie-Sport Vereniging in Arnhem organiseerde in 1947 het eerste Airborne-wandelevenement. De wandeling is bedoeld om diegenen te herdenken die in de Slag om Arnhem sneuvelden. De route loopt langs belangrijke punten van de strijd in september 1944. De jaarlijkse wandeling vindt plaats op de eerste zaterdag van september. Net als haar Nijmeegse evenknie trok de wandeling vanaf het begin omvangrijke aantallen militairen aan. Het wandelevenement is inmiddels het grootste eendaagse wandelevenement ter wereld.⁹³ De steden organiseren beide wandelevenementen in federatief verband. De organisatorische verenigingen Wandelkringen Nijmegen en Arnhem en Omgeving werkten samen in het centrale orgaan Koninklijke Nederlandse Bond voor Lichamelijke Opvoeding (KNBLO). In de jaren '90 fuseerden de kringen zelfs; de fusievereniging draagt de naam KNBLO Kring Gelderland.⁹⁴ De wandelevenementen genereerden geen rivaliteit: er bestond gemeenschappelijk belang bij samenwerking en enige gelijkgezindheid.

Een ander evenement dat in Nijmegen werd en wordt gevierd is carnaval. Hoewel het evenement aan het begin van de twintigste eeuw nog voornamelijk in besloten kring werd gevierd, groeide het na de Tweede Wereldoorlog uit tot een echt volksfeest. Hoewel de viering geassocieerd wordt met de katholieke vastentijd verzette de plaatselijke geestelijkheid zich tegen de komst en geleidelijke groei van het carnaval. Rond 1960 had 'Knotsenburg' liefst achttien carnavalsverenigingen met duizenden leden.⁹⁵ Traditioneel gezien is carnaval een symbool voor het omdraaien van de machtsverhoudingen, de traditionele machthebbers geven de sleutel van de stad aan Prins Carnaval. Klassenverschillen worden gelijkgetrokken tijdens carnaval.

Het feest geniet vooral bekendheid beneden de grote rivieren. Het is nooit echt aangeslagen in Arnhem. In de Arnhemse historiografie wordt met geen woord over carnaval gerept. Tegenwoordig wordt het zeer bescheiden gevierd in en rond Arnhem, maar er vindt geen sleuteloverdracht plaats zoals in Nijmegen. Naast de scheidende werking van de rivieren spelen allicht ook de gemengde religieuze samenstelling van Arnhem mee. Er is in deze geen rivaliteit omdat de steden tegengestelde doelen nastreefde, maar wel een opmerkelijk verschil in gezindheid. De kern van de carnaval en het wandelenthousiasme lag in Nijmegen, terwijl deze evenementen in Arnhem perifere verschijnselen zouden blijven.

Arnhem organiseert andere evenementen dan Nijmegen. Voor de oorlog werden verscheidende jubilea gevierd, zoals het Vaderlandsch Historisch Volksfeest in 1919 of het 700-jarig bestaan van de stad in 1933. Na de oorlog werd verreweg de meeste reuring veroorzaakt door de NATO-taptoe, wat vanaf de jaren '50 jaarlijks honderdduizenden internationale bezoekers trok. De taptoe was een muzikaal-militaire parade

⁹³ W.H. Tiemens, 'Historie Airbornewandeling' https://www.airbornewandeltocht.nl/nl/airborne/21-achtergrond_airbornewandeltocht (geraadpleegd 20 maart 2018).

⁹⁴ Huis van de Nijmeegse geschiedenis, 'KNBLO Kring Gelderland', https://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/KNBLO_Kring_Gelderland (geraadpleegd 20 maart 2018).

⁹⁵ Bots, *Nijmegen*, 436.

van de NAVO en trok de aandacht van internationale media: jaarlijks wereldnieuws in Arnhem. Tegen het militaire machtsvertoon werd ook geprotesteerd en de organisatie gooide er in 1969 het bijltje bij neer.⁹⁶ Vanaf 1955 tot 1985 namen de Arnhemse bioscopen het initiatief tot een tweejaarlijks internationaal filmfestival. Filmsterren en regisseurs bezochten Arnhem om hun werk in de vorm van Nederlandse première te bezoeken. Verdere evenementen en manifestaties werden georganiseerd buiten de kaders van de onderzoeksperiode (1930 – 1960). In de jaren '90 verwierf Arnhem het predicaat festivalstad: voorbeelden zijn het literatuur, theater en korenfestival. Sinds 1998 hoort hier het jaarlijkse Rijnfestijn bij, met onder andere het NK levende standbeelden.⁹⁷

Beide steden genereren op hun manier internationale aandacht, en zetten daarbij hun stad op de kaart. De Nijmegenaren vierten carnaval en wandelen. De Arnhemmers daarentegen verwelkomen NAVO-militairen, herdenken van alles en bezoeken hoge cultuur. De beschouwing van het onderwijsaanbod in hoofdstuk 1 bevat gelijksoortige conclusies. Het Nijmeegse zwaartepunt lag op bijzonder onderwijs en ambacht, het Arnhemse op kunstvorming en sport. Deze evenementen zijn een weerspiegeling van dat onderwijsaanbod. De Nijmeegse ijver, op roomse leest geschoeid heeft geresulteerd in carnaval en de wandelvierdaagse. Het Arnhemse internationalisme, historisch besef en kunstzinnigheid hebben de NAVO-taptoe, de Airborne-wandeling en verscheidene kunstevenementen tot gevolg gehad. Het organiseren van evenementen heeft geen aanleiding gegeven tot rivaliteit. Net als bij de opening van de Waalbrug lijken beide steden baat te hebben bij enige samenwerking. De wandelevenementen worden zelfs in federatief verband georganiseerd. De overige evenementen legden desondanks een klassenverschil bloot. De Arnhemmers lijken meer op de te hebben met hoge cultuur; de Nijmegenaren vierten juist meer volksfeesten. Dit klassenverschil zal in het onderstaande terugkomen, en duidt een verschil in gezindheid.

3.4 DE GELDERSE DERBY

Fanatieke rivaliteit is het best zichtbaar in de sport. Hoewel vijandigheid tussen supporters gestoeld is op bestaande sociaal-culturele scheidslijnen kan de 'Gelderse derby' niet ontbreken in een onderzoek naar rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen. Het Arnhemse Vitesse werd in 1892 opgericht en is daarmee de oudste professionele club van Nederland, hoewel de eredivisie pas in 1956 werd geïntroduceerd. De spelers van Vitesse droegen de eerste jaren de blauw-witte stadskleuren, maar in 1900 stapte men over naar de combinatie geel-zwart: de Gelderse kleuren. Stedelijke identiteit en voetbal zijn niet los te zien van

⁹⁶ Meurs, *Arnhem in de twintigste eeuw*, 296.

⁹⁷ Idem.

elkaar. De clublogo's vertonen duidelijke overeenkomsten met de stadswapens.⁹⁸ Clublieders verwijzen naar de stad, en zelfs het omliggende rivierengebied wordt bezongen.

“Hier in de stad aan de Rijn, daar moet je echt Vitessenaar zijn.”
 “Daar, aan de boorden van de Waal, ligt de oude keizerstad”

Vitesse was een eliteclub; met een Nijmeegse eliteclub (Quick) bestond een vriendschappelijke relatie. De twee clubs zouden tot zusterverenigingen uitgroeien waar burgerlijkheid en beschaafdheid voorop stond.⁹⁹ Rivaliteit ontstond pas met het oprichten van Nijmegen Eendracht Combinatie (NEC) in 1910, een echte volksclub. De rivaliteit tussen Vitesse en NEC is dus onlosmakelijk verbonden met bestaande rivaliteit. Klassenverschillen fungeerden als aanjager; de burgersportmannen uit Arnhem tegen de Nijmeegse arbeidskrachten. Hoewel zowel elite- als volksclubs een steeds gemêleerdere samenstelling kregen versterkte de klassenstrijd het derbygevoel. De rivaliteit tussen Vitesse en NEC ontstond en werd in stand gehouden door voortdurend op dit klassenverschil te wijzen.¹⁰⁰ Het NEC-jubileumboek van 1950 onderstreept deze lezing. Nog altijd benoemen NEC-supporters hun club als volks. Het elitarisme van Vitesse is echter naar het kerkhof van de geschiedenis verbannen. In een verzuilde context kunnen we de clubs ook categoriseren als liberaal in Arnhem en Rooms-rood in Nijmegen.

Derbygevoel en rivaliteit beïnvloeden elkaar wederzijds, omdat clubimago en stadsimago ook door elkaar lopen. Wedstrijden werden tussen de jaren '30 en '50 steeds beter bezocht. De clubs ontmoetten elkaar in de onderzoeksperiode niet veel in competitieverband. NEC speelde tot 1936 in de tweede klasse, daarna promoveerde de club naar de eerste divisie, om daar tot 1954 te verblijven zoals tabel VI ook weergeeft. Vitesse presteerde minder stabiel. Tot 1935 werd gespeeld op het hoogste niveau, een prestatie die in 1947 en 1951 weer bereikt werd en verloren ging. In 1954 ging de competitie op de schop; een professionalisering, centralisering en nationalisering werden in korte tijd bewerkstelligd. Zowel Vitesse als NEC moesten een stap terug op de landelijke voetbalpirorde, en bereikte decennia later weer de hoogste regionen. Binnen de kaders van de onderzoeksperiode troffen de clubs elkaar slechts enkele keren: in 1936, 1947, 1948, 1951, 1952, 1953 en 1954.¹⁰¹

Tabel V Overzicht Gelderse derby's 1930 – 1954.

Seizoen		30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54
Vitesse	plaats op de ranglijst	8	9	6	3	5	10	2	2	3	2	nvt	1	2	4	nvt	1	1	10	11	3	1	9	5	1	6
N.E.C.		3	1	3	3	1	2	1	9	8	1	2	2	8	4	3	nvt	1	1	6	11	8	6	9	10	4
	Eerste klasse																									
	Tweede klasse																									

Bron: Wikipedia (noot 101)

⁹⁸ Jon Verriet, ‘genoeglijk onderonsje’ of ‘totale oorlog’?. Regionale identificatie en Gelderse ontmoetingen in het Nederlandse voetbal’, *Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre* 107, (2016), 216 – 220.

⁹⁹ Verriet, ‘genoeglijk onderonsje of totale oorlog’, 211 – 215.

¹⁰⁰ Verriet, ‘genoeglijk onderonsje of totale oorlog’, 216 – 218.

¹⁰¹ Wikipedia, ‘SBV Vitesse’ en ‘N.E.C.’ https://nl.wikipedia.org/wiki/SBV_Vitesse en <https://nl.wikipedia.org/wiki/N.E.C.> (geraadpleegd 20 maart 2018).

Het behoeft nauwelijks verdere uitleg hoe rivaliteit in de sport werkt. Stedelingen identificeren zich met hun stad, en zetten zich af tegen de rivaliserende stad. De voetbalwedstrijden Vitesse – NEC maken dan ook heel wat los bij hun supporters. Een ontmoeting zal hier illustratief worden voorzien van een passend citaat uit een Nijmeegse krant. NEC won deze uitwedstrijd met 1 – 2. In 1936 werd een belangrijke wedstrijd gespeeld tussen de twee Gelderse clubs. In een uitgebreid verslag schreef de *PGNC*:

“Ten aanschouwe van een aantal toeschouwers, zoo groot als gold het een kampioenswedstrijd hebben Vitesse en NEC gistermiddag op Monnikenhuize uitgemaakt wie van de twee de meeste rechten kon doen gelden op het afdelingskampioenschap. Toen ... de strijd ten einde was bleek dit volgens den uitslag NEC te zijn, doch ook volgens het spel hadden de Nijmegenaren er meer recht op dan de thuisclub ...”¹⁰²

De media schrijven vaker op deze manier over rivaliserende sportclubs. Er wordt gesproken van ‘de Nijmegenaren’. Op deze manier functioneren media als vertolker en aanjager van stedelijke rivaliteit. Dat wil zeggen: het gaat hier zowel om een vehikel van rivaliteit als een motor ervan. In de sporthistoriografie is weinig aandacht voor deze mediale functie. De media zijn meer dan een spreekbuis van het derbygevoel: zij wakkeren rivaliteit graag aan, beïnvloeden clubimago’s en kiezen zelfs partij.¹⁰³ Kranten hebben baat bij een sterke derbybeleving. *De Arnhemsche Courant* organiseerde in de jaren ‘20 zelfs een ‘stedenwedstrijd’ tussen Arnhem en Nijmegen.¹⁰⁴ Er worden vaker vriendschappelijke wedstrijden georganiseerd in tijden van sportieve misère; rivaliteit verkoopt. Vreemd genoeg bestond er dus een bescheiden belang bij samenwerking.

3.5 HET ACCENT

Nijmegenaren spreken het letterwoord N.E.C. uit als *N-IE-C*, Arnhemmers roepen hup *vitaes*!¹⁰⁵ De twee steden raken een gemeenschappelijk dialectgebied, namelijk het Zuid-Gelders. Het dialect komt het sterkst tot uitdrukking in de Betuwe, het gebied tussen de Rijn en de Maas. Omdat de twee steden op de grens van dialectgebied liggen bestaan er dialectische verschillen tussen Arnhem en Nijmegen. In de eerste twee hoofdstukken werd al duidelijk dat Nijmegen, in tegenstelling tot Arnhem, een sterk Zuid-Nederlandse oriëntatie heeft. Het plat Nijmeegs, of Nimweegs, doet dan ook sterk denken aan de Zuid-Nederlandse taal. Desgevraagd benoemde Nijmeegse dialectsprekers de volgende kenmerken als exclusief Nijmeegs: gebruik van de zachte g (*gij*, *gij*), de z vervangen door een s, en de v door een f (*zeven*, *Cleve*, *seufe*, *Kleef*) en de aa-klank door het Franse *oeu* (Nijmegenaar, *Nimweechoeur*).¹⁰⁶

¹⁰² Auteur onbekend, ‘NEC slaat Vitesse met 1 – 2’ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 2 maart 1936, 9.

¹⁰³ Verriet, ‘genoeglijk onderonsje of totale oorlog’, 212 – 214.

¹⁰⁴ Verriet, ‘genoeglijk onderonsje of totale oorlog’, 225 – 226.

¹⁰⁵ Jan Berns, *Taal in stad en land. Zuid-Gelderse dialecten* (Den Haag, 2002), 36.

¹⁰⁶ Jan Berns, *Zuid-Gelderse dialecten*, 31 – 32.

Er zijn ook enkele typisch Arnhemse dialectische kenmerken: de a + r wordt *ér* (Arnhems, *Érnhems*), de g is hard. Het is aannemelijk dat het Arnhemse accent verwatert door de functie van de stad als regionaal centrum. Eind negentiende eeuw werd al opgemerkt: 'De stedelingen en leden van de hogere standen in Gelderland, beginnen hoe langer hoe meer modern-hollandsch [standaardnederlands] te spreken. Vooral in de hoofdstad Arnhem is dit het geval'.¹⁰⁷ Het accent leek langzaam te verdwijnen onder invloed van het standaardnederlands, dat vooral door de gegoede stand gesproken wordt. Accenten hebben een duidelijk sociaal aspect, er wordt daarom ook wel gesproken van een sociolect.¹⁰⁸

Ook het Nijmeegs wordt minder en minder gesproken. Dialectonderzoeker Van Hout toonde in zijn onderzoek aan dat vooral oudere Nijmeegse mannen het dialect nog spreken. Van Hout onderzocht ook de werking van sociale stratificatie. Hij categoriseerde de dialectsprekers in klassen: hoog, midden en laag. In de hogere beroepsgroepen wordt het maar door 4% gesproken, in de middenklasse 26% en in de lagere bevolkingsgroep 52%.¹⁰⁹ Er is dus duidelijk sprake van een sociolect.¹¹⁰ Het oordeel van de Nijmegenaar zelf liegt er niet om: geen enkel accent in Nederland wordt zo lelijk gevonden als het Nijmeegs. Het zou ordinair overkomen.¹¹¹ Deze perceptie van het accent en haar status als sociolect hangen mogelijk samen. Er is geen belang bij samenwerking, wel is er een bescheiden verschil in gezindheid geconstateerd.

3.6 CONCLUSIE

Stelliger dan in eerdere hoofdstukken kan worden gesteld dat er geen sprake was van gelijkgezindheid, en slechts van een bescheiden gemeenschappelijk belang bij samenwerking. Cultuur is misschien wel de belangrijkste bron van rivaliteit. Beide steden verschillen sterk in hun museale landschap, maar zodra zij eenzelfde instellingen wilden aantrekken bereikte rivaliteit de politieke arena. In zowel het museum, de voetbalclub als het organiseren van evenementen valt op dat Arnhem zich op de buitenwereld richt. Haar musea vertellen niet alleen Arnhemse, maar ook Gelderse of Nederlandse geschiedverhalen, haar voetbalclub draag niet de stadskleuren, maar de Gelderse kleuren, haar cultuur trekt internationale organisaties en publiek. Nijmegen, daarentegen, richt zich op het eigene van haar verleden, voetbalt in de stadskleuren, en heeft de wandelsport als Nijmeegs weten te bestempelen.

De Gelderse derby is geen vanzelfsprekende bron van rivaliteit: die ontstond pas toen NEC haar intrede deed. Niet stedelijke rivaliteit maar klassenverschillen tussen de steden bleken doorslaggevend. De media rapporteren hierover en stoken het vuurtje op. Ook in evenementen en het accent werd een klassenverschil geconstateerd. Arnhem gaat prat op haar hoog-culturele evenementen, terwijl Nijmegen juist volksfeesten viert. Vitesse is een eliteclub, NEC een volksclub. Het Nijmeegs wordt als ordinair

¹⁰⁷ Idem.

¹⁰⁸ Joep Kruijssen en Nicoline van der Sijs, *Honderd jaar Stadstaal* (Amsterdam, 1999), 15.

¹⁰⁹ Jan Berns, *Zuid-Gelderse dialecten*, 32 – 34.

¹¹⁰ Joep Kruijssen en Nicoline van der Sijs, *Honderd jaar Stadstaal*, 84.

¹¹¹ Bots, *Nijmegen*, 330 – 331.

sociolect beschouwt terwijl het Arnheems buiten schot blijft. Simpler verwoord: Arnhem is burgerlijker, creatiever en heeft affiniteit met hoge cultuur. Nijmegen is volkser, mogelijk sportiever en heeft een neusje voor volksevenementen en gezelligheid. Dit verschil in gezindheid valt als vanzelf samen met de carnavalsviering, die in de onderzoeksperiode niet in Arnhem, maar wel in Nijmegen werd gevierd.

De twee steden verschillen sterk van elkaar. Daar ligt de ware aard van rivaliteit, zolang de steden er geen gemeenschappelijk belang bij hebben om daar wat aan te doen. Dit bleek wel degelijk mogelijk: om de grootscheepse wandelevenementen in goede banen te leiden organiseren de steden deze in harmonie. In tijden van misère kan rivaliteit ook een instrument zijn om aandacht te trekken, zoals in het vorige hoofdstuk ook al werd opmerkt.

CONCLUSIE

Deze thesis gaat over de rivaliteit die van oudsher tussen Arnhem en Nijmegen heerst. In tegenstelling tot in de bestaande literatuur komen hier vooral sociaal-culturele aspecten naar voren. De centrale onderzoeksvraag is dan ook: hoe valt de aanhoudende rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen sociaal-cultureel te verklaren (1930 – 1960)? Rivaliteit wordt begrepen als iedere vorm van interactie waarin beide steden hetzelfde doel trachten te bereiken ten koste van de ander. Soms is dit overduidelijk, bijvoorbeeld in het geval van het vestigen van een historisch museum of het verkrijgen van een betere positie op het spoornetwerk. Soms is de werking van rivaliteit echter subtieler of zelfs afwezig.

Deze dynamiek is in deze thesis verklaart aan de hand van een sociologisch theoretisch kader. De concepten ‘gemeenschappelijk belang bij samenwerking’ en ‘mate van gelijkgezindheid’ fungeerden als verklarende factoren. Indien er sprake is van weinig gelijkgezindheid en gemeenschappelijk belang bij samenwerking dan versterkt dat de bestaande rivaliserende verhouding. Als er echter gemeenschappelijk belang bij samenwerking bestaat, en de steden zitten op één lijn, dan verzwakt dat juist de rivaliteit en zijn de steden zelfs in staat om samen te werken.

De mate van gelijkgezindheid is in het eerste hoofdstuk behandeld door de verzuiling te becijferen, waarbij volkstellingen en huwelijksaktes kostbare bronnen zijn. Daaruit rijst een beeld op van Nijmegen als homogeen-katholieke stad, waar de verzuiling betrekkelijk laat haar in- en uittrede deed. Arnhem was als gemengde gemeente juist een vroege ver- en ontzuiler. De beschikbare cijfers ondersteunen deze lezing en laten ook een afname in de mate van gelijkgezindheid tussen 1930 en 1960 zien. De religieuze verhoudingen werden weerspiegeld in en versterkt door het middelbaar onderwijs in beide steden. Een analyse van huwelijksaktes uit 1930 toonde dat de verzuiling invloed heeft op het Gelderse huwelijksgedrag. Daaruit blijkt ook dat het Nijmeegse wervingsgebied ten noorden door de Waal begrensd was. Voor Arnhem vormde de Rijn ten zuiden een natuurlijke grens. Het derde hoofdstuk legde culturele verschillen tussen Arnhem en Nijmegen bloot waarbij een klassenverschil tussen Arnhem en Nijmegen aan het licht kwam. De Nijmeegse evenementen lijken op volksfeesten. Arnhemse evenementen zijn hoog-cultureel. De Gelderse derby ontstond pas toen de arbeidersclub NEC de strijd aanbod met het burgerlijke Vitesse. Met een Nijmeegse eliteclub onderhield Vitesse vriendschappelijke banden. Het Nijmeegse accent werd vooral gesproken door de lagere klasse. Het Arnheems is niet systematisch onderzocht, maar het waarschijnlijk was de invloed van het standaardnederlands hier groter. Ten slotte onderstreepten Nijmeegse musea het eigen klassieke en archeologische verleden. Bezoekers van Arnhemse musea hadden een breder aanbod; daar wordt naast het eigen oorlogsverleden ook Gelderse en Nederlandse historie tentoongesteld. De steden bonden de strijd aan om het Gelders Historisch Museum.

Het concept 'gemeenschappelijk belang bij samenwerking' was een nuttig instrument om te kunnen duiden waarom de steden soms bruggen kunnen bouwen maar meestal rivaliseren. Gedurende de naoorlogse wederopbouw werd de verbinding vanaf Amsterdam naar Gelderland doorgetrokken naar het Roergebied. Nijmegen werd van eindstation een zijtak, een ontwikkeling waarvoor Nijmeegse kranten geen goed woord hadden. Als beide steden gemeenschappelijk belang hadden bij samenwerking kan deze tot stand komen. Beide steden waren gebaat bij een goede doorstroom van verkeer: daarom vonden zij elkaar bij de totstandkoming van rivieroverbruggingen. Tezamen met gelijkgezindheid is gemeenschappelijk belang bij samenwerking een verklaring voor het doven van de rivaliteit. In het derde hoofdstuk bleek dat gebrek aan gemeenschappelijk belang bij samenwerking voor beide steden aanleiding was om te ruziën over het aantrekken van culturele instellingen. Beide steden verdedigden hun eigen belang. Een andere culturele uitingsvorm van rivaliteit is de Gelderse derby. Het koste wat kost willen winnen van sportwedstrijden is een overduidelijk voorbeeld van rivaliteit, hoewel de rol van de media hierin soms onderschat wordt.

Het interdisciplinaire onderzoek naar rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen heeft terugkerende elementen blootgelegd. Zowel cijfers als woorden tonen aan dat rivaliteit voor stedelingen relevant was, en dat de steden verschillende historische ontwikkelingen hebben doorgemaakt. De rivieren lopen als een rode draad door deze thesis. Grote verschillen in gezindheid zijn verklaarbaar door de scheidende werking van de rivieren. In het eerste hoofdstuk bleek al dat de rivieren een barrière waren voor gehuwden. De rivieren hebben ook een verschillende cultuurhistorische ontwikkeling teweeggebracht. De verzuilde landschappen van beide steden zijn hier bewijs voor. In het tweede hoofdstuk werden de rivieren letterlijk overbrugd: ze fungeerde niet meer als fysieke barrière, maar behielden hun rol als culturele grens. Het feit dat de steden in de loop van de tijd een verschillende oriëntatie ontwikkelden hangt hier nauw mee samen. De zuidwaartse oriëntatie van Nijmegen is te herkennen aan het accent en aan de homogeen-katholieke religieuze samenstelling van Nijmegen. Daarbij heeft de stad betere infrastructurele verbindingen met het zuiden. Door een combinatie van deze factoren waren relatief veel huwelijkspartners van Nijmegenaren afkomstig uit Zuid-Nederland.

Arnhem heeft ook een katholieke gemeenschap maar die is niet hegemoniaal, kenmerkend voor de noordelijke provinciën. Arnhemmers trouwden vaker met inwoners van het westen van het land en veel minder vaak met zuiderlingen. Arnhem vertegenwoordigde als provinciehoofdstad ook Gelderland. Daardoor had Arnhem bijvoorbeeld een streepje voor bij het plaatsen van het Gelders Historisch Museum. Het is in dit kader tekenend dat Vitesse in de provinciekleuren voetbalt. Infrastructureel gezien is Arnhem een knooppunt. De stad heeft verbindingen met de randstad, Duitsland, maar ook met het noorden en, via Nijmegen, het zuiden. Het is dus misschien eerder zo dat Nijmegen een duidelijke zuidwaartse richting heeft gekozen, maar de Arnhemse wind vanuit alle windrichtingen woei.

Al met al is rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen in de periode van 1930 tot 1960 sociaal-cultureel te verklaren. Er bestaan religieuze, verzuilde, politieke, economische, infrastructurele, dialectische, sportieve en andere sociaal-culturele verschillen tussen Arnhem en Nijmegen. De steden zijn niet gelijkgezind. Er zijn veel tegenstellingen: pluriformiteit, burgerlijkheid, zakelijkheid en hoge cultuur in Arnhem; uniformiteit, volksheld, ambachtelijkheid en lage cultuur in Nijmegen. Rivaliteit verdween als de steden gemeenschappelijk belang hadden bij samenwerking. Dit was echter lang niet altijd het geval en dit verklaart mede waarom de rivaliteit tussen beide steden zo'n hardnekkig verschijnsel is en waarom de stadsregio Arnhem-Nijmegen geen lange adem had.

Rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen is een hiaat in de historiografie. Er zijn veel publicaties over de steden afzonderlijk maar de steden worden nergens in combinatie genoemd. Uitzondering is het werk van Linde Egberts, dat zich vanuit een bestuurlijk gezichtspunt richt op de constructie van een regionale identiteit. Deze bestaat nauwelijks: de steden werken elkaar tegen. De internationale literatuur leert dat rivaliteit tussen twee steden zich elders ook voordoet. Wetenschappers wijzen dan vooral op conflicterende militaire of economische belangen. Al met al wordt rivaliteit vaak in samenhang met politiek beschreven. Deze thesis laat echter zien dat politiek eigenlijk een bijrol speelt. Een belangrijk deel van de verklaring ligt juist in sociale en culturele uitingsvormen.

De methodiek in deze thesis is interdisciplinair. Gepoogd is om kwantitatieve en kwalitatieve wetenschapsopvattingen te verbinden en vanuit dat raamwerk de historische rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen te begrijpen. Vooral het eerste hoofdstuk is sterk kwantitatief van aard. De belangrijkste toevoeging aan de bestaande literatuur is het indexeren en analyseren van grote aantallen huwelijksaktes. Daardoor kon cijfermatig hard gemaakt worden dat er inderdaad geen sprake was van gelijkgezindheid. De overige hoofdstukken hebben een kwalitatiever karakter. In het tweede hoofdstuk is een aantal lokale kranten naast elkaar gelegd. De vergelijking die hieruit voortspoot is een belangrijke vondst. De verhouding tussen beide steden is niet constant rivaliserend, maar wisselt. Het derde hoofdstuk heeft onderzoek gedaan naar rivaliteit in plaatselijke cultuur, voortgekomen uit literatuur- en digitaal bronnenonderzoek. Verschillende cultuurelementen zijn bijeengebracht en vergeleken. Ondanks deze fragmentatie zat er een duidelijke lijn in dit hoofdstuk. Het klassenverschil tussen beide steden werd als doorslaggevend gekenmerkt: door dat klassenverschil werd de bestaande rivaliteit aangejaagd. Fragmentatie is zowel een kracht als een zwaktebod van deze thesis. Enerzijds zou het gebruik van meerdere methoden, toegepast op legio cultuurelementen en sociale relaties een verbrokkelde, onsamenhangende indruk kunnen wekken. Anderzijds versterken kwalitatieve en kwantitatieve technieken elkaar wederzijds. Het feit dat beide technieken gelijksoortige conclusies opleveren verleent de conclusies legitimiteit.

Deze thesis nodigt uit tot vervolgonderzoek. Wat is bijvoorbeeld de oorsprong van de rivaliteit? Een interessant punt is de mogelijke invloed van de Duitse bezetter. Resulteerde het ontstaan van een gemeenschappelijke vijand in een staakt-het-vuren? Een andere interessante kwestie is de positie van de Betuwe, het gebied omsloten door de Rijn en Waal. Kiezen de kleinere gemeenschappen in deze regio partij, of trekken de dorpsbewoners zich niets van de twee grote steden aan? De analyse van huwelijksaktes zou over een aantal jaar herhaald kunnen worden. Jaarlijks wordt meer informatie openbaar. Er zouden kwantitatieve onderzoeksmethoden toegepast kunnen worden op het krantenonderzoek, ten einde kwalitatieve en kwantitatieve methoden verder te integreren.

Ook het derde hoofdstuk laat ruimte voor vervolgonderzoek. Hebben andere culturele instellingen, evenementen, sportclubs ook geresulteerd in rivaliteit, te denken valt aan het Gelders Orkest, het organiseren van Koninginnedag of rivaliteit tussen hockeyclubs. Onderzoek naar de invloed van het standaardnederlands op Gelderse accenten zou ook interessante inzichten kunnen opleveren: waarom is het Arnhems en Nijmeegs steeds zeldzamer, is deze trend identiek op het platteland? Wat is, ten slotte, de precieze rol en werking van economische verschillen tussen Arnhem en Nijmegen, en de daaruit voortgekomen klassenverschillen?

Het citaat van Marcel van Roosmalen waarmee deze scriptie begon is illustratief voor de rivaliteit tussen Arnhem en Nijmegen. Die rivaliteit wordt vaak gebagatelliseerd, bijvoorbeeld door politici die menen dat beide steden beter functioneren als één stadsregio. Ook Van Roosmalen maakt zich er niet druk om. Toch bestempelt hij Arnhem als 'bovenliggende partij' omdat de stad hoofdstad is, beter kan voetballen en hoog-culturele instellingen vestigt. Van Roosmalen bagatelliseert het effect van de Gelderse stedenstrijd, maar legt in één adem de vinger op de zere plek. De crux van deze thesis was dan ook dat de rivaliteit niet in bestuurlijke of politieke domeinen gezocht zou moeten worden, maar juist in het sociaal-culturele veld.

APPENDIX I: OVERZICHT ARNHEMSE HUWELIJSAKTES MET VERMELDING VAN NIJMEGEN

Religie

Rooms-Katholiek: RK

Hervormd (vrijzinnig protestants): H

Gereformeerd (orthodox-protestants): G

No.	Datum	Bruidegom	Geboorte- plaats	Woonplaats	Bruid	Geboorte- plaats	Woonplaats
17	15-01	Evert Jan Mulder (47)	Arnhem	Arnhem	Hermina Boeseveld (48)	Nijmegen	Arnhem
78	28-02	Cornelis Marinus Goudriaan (30) RK	Gouda	Nijmegen	Johanna Maria Witte (31)	Arnhem	Arnhem
131	09-03	Hendrik Gerrit van Wagenveld (22)	Arnhem	Arnhem	Anna Sophia Hekhuis (21) G	Emmen	Nijmegen
259	03-06	Jan Hendrik Gerritsen (22) H	Arnhem	Nijmegen	Adriana Hedrika Johanna Janssen (21)	Arnhem	Arnhem
282	11-06	Roelof Jacob Boosman (27) H	Nijmegen	Nijmegen	Francisca Johanna Maria Wolken (26)	Dinxperlo	Arnhem
353	23-07	Antonius Hendrikus Johannes Noordman (33)	Arnhem	Arnhem	Everdina Catharina Maria Kuster (27)	Nijmegen	Arnhem

362	30-07	George Marie Pierre Jacques van Goethem (26) RK	Gent	Nijmegen	Anna Everdina Willemsen (21)	Arnhem	Arnhem
364	30-07	Hendrikus Antonius van Heumen (33) RK	Nijmegen	Arnhem	Klarina Hendrika Hagers (28)	Den Haag	Arnhem
370	06-08	Johannes Marinus Kubertes Andreas Knippenberg (33) RK	Nijmegen	Nijmegen	Bertha Alida Wilhelmina Klein (30)	Arnhem	Arnhem
380	08-08	Cornelis den Ham (28) H	Nijmegen	Voorst	Gerretje Berenpas (23)	Zutphen	Arnhem
423	03-09	Jacobus Petrus van der Borg (27) RK	Arnhem	Nijmegen	Antonia Maria Burgers (27)	Arnhem	Arnhem
436	10-09	Theodorus Arnoldus Toussaint (26) RK	Nijmegen	Nijmegen	Christina Hendrika Grootherder (20)	Arnhem	Arnhem
481	01-10	Willem Gerritsen (21)	Arnhem	Arnhem	Elisabeth Koernap (18)	Nijmegen	Nijmegen
503	15-10	Evert Evers (27)	Arnhem	Arnhem	Betjen Maria Catharina Hoefman (27)	Nijmegen	Arnhem
511	17-10	Antonius Wilhelmus	Arnhem	Nijmegen	Johanna Doratheä	Coevorden	Arnhem

		Reimierus Bloem (30) RK			Maria Thijsfen (21)		
535	05- 11	Johannes Hermanus Scholten (20) RK	Arnhem	Nijmegen	Elisabeth Antonia Johanna Maria van der Borg (25)	Pannerden	Apeldoorn
564	21- 11	Henri Theodoor Maurits van Blommenstein (44)	Apeldoorn	Arnhem	Everdina Maria van Teevrij (39)	Nijmegen	Apeldoorn
573	27- 11	Gerardus Hendrikus Hooghaff (31)	Nijmegen	Arnhem	Hendrina Buitenhuis (30)	Arnhem	Arnhem
585	3-12	Gijsbertus Kooij (28) H	Nijmegen	Den Bosch	Cornelia Johanna Josina Hendriksen (24)	Utrecht	Arnhem
596	10- 12	Gerrit Schilder (46)	Arnhem	Arnhem	Johanna Frederika Scharff (46)	Nijmegen	Arnhem
613	24- 12	Evert Jan van der Plaats (25)	Nijmegen	Arnhem	Johanna Theodora Onek (23)	Arnhem	Arnhem
<p>Bron: GenVer (Bijgewerkt: 6 feb 2014), 'Aanwezige akten, Gelderland, Arnhem'</p> <p>http://www.genver.nl/gl/bs0202.htm (geraadpleegd 12 december 2017)</p> <p>Huwelijksaktes 1930</p> <p>1 t/m 100 https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-22905-2066-15?cc=1949343&wc=M9QG-5T5:n484676743</p> <p>101 t/m 200 https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22905-4896-72?cc=1949343&wc=M9QG-5YM:1085255647</p>							

201 t/m 300 <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-22905-5737-95?cc=1949343&wc=M9QG-5YW:n300202478>

301 t/m 399 <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-22905-7284-93?cc=1949343&wc=M9QG-5YD:n583740237>

400 t/m 495 <https://www.familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-22905-8355-95?cc=1949343&wc=M9QG-5YV:n586142734>

496 t/m 594 <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22905-8582-73?cc=1949343&wc=M9QG-5YR:1511318737>

595 t/m 624 <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22905-8759-64?cc=1949343&wc=M9QG-5BS:n562966532>

Religieuze gezindte achterhaald met behulp van persoonskaarten en bevolkingsregister
gearchiveerd in het Regionaal Archief Nijmegen.

APPENDIX II: STEEKPROEF NIJMEEGSE HUWELIJSAKTES EERSTE
KWARTAAL 1930

No.	Datum	Bruidegom	Geboorte-	Woonplaats	Bruid	Geboorte-	Woonplaats
1	2-jan-30	Johan Hendrik Francissen	Nijmegen	Nijmegen	Anna Elisabeth Boeken	Dülkenkand (D)	Nijmegen
2	3-jan-30	Hendrikus Meijsen	Nijmegen	Nijmegen	Elisabeth Juditha Jansfen	Millingen	Nijmegen
3	3-jan-30	Wilhelmus Faber	Nijmegen	Nijmegen	Anna Maria Hartens	Nijmegen	Nijmegen
4	3-jan-30	Karel Eduard Karels	Rheden	Rheden	Carolina Hendrika Karel	Rheden	Nijmegen
5	6-jan-30	Hendrikus Theodorus Antonius van den Husk	Gestel (NB)	Nijmegen	Irene Maria Patsch	Furoez Lint Martin (H)	Budapest (H)
6	7-jan-30	Franciscus Johannes van Berkel	Nijmegen	Nijmegen	Katharina Maria Reijmer	Ruhrst (D)	Nijmegen
7	7-jan-30	Hendrikus van Breemen	Groesbeek	Nijmegen	Maria Frederika Gerarda Kusters	Nijmegen	Nijmegen
8	7-jan-30	George August Baron Findal	Amsterdam (NH)	Hilversum (NH)	Anna Maria Virginia Leijds	Malang (NI)	Nijmegen
9	9-jan-30	Lauren Jansen	Nijmegen	Aalst	Christina Hom	Nijmegen	Nijmegen

10	9-jan-30	Adolphe Louie Bloemers	Nijmegen	Nijmegen	Everdina Johanna Derksen	Nijmegen	Nijmegen
11	9-jan-30	Martin Heinrich Hegens	Essen (D)	Nijmegen	Johanna Hendrika Wilhelmina Janssen	Nijmegen	Nijmegen
12	9-jan-30	Stephanus Jansen	Valburg	Valburg	Hermina Hendrika Doevelaar	Enschede (O)	Nijmegen
13	13-jan-30	Johannus Antonius Peters	Nijmegen	Nijmegen	Theresia Maria van der Donck	Den Bosch (NB)	Nijmegen
14	14-jan-30	Cornelis Roelof Mulder	Vorden	Hattem	Elisabeth Gertruida Nieuwenhuis	Den Bosch (NB)	Nijmegen
15	16-jan-30	Derk Boltjes	Bellingwolde (GR)	Meester Cornelis (NI)	Anna Maria van der Rijt	Nijmegen	Nijmegen
16	16-jan-30	Hendrikus Albers	Beuningen	Nijmegen	Wilhelmina Mechelina van Mierlo	Raamsdon (NB)	Nijmegen
17	16-jan-30	Hendrik van Dongen	Nijmegen	Nijmegen	Catherina Huberta van Koolwijk	Druten	Nijmegen
18	17-jan-30	Bart Zwarts	Rheden	Nijmegen	Maria Elisabeth Muijtjens	Bunde (L)	Maastricht (L)
19	18-jan-30	Lambertus Antonius Canta	Nijmegen	Nijmegen	Hida Maria Hennequin	Voorburg (ZH)	Nijmegen
20	20-jan-30	Franz Stephan Tersteeg	Elten (D)	Druten	Johanna Antonetta Maria Bouwmans	Druten	Nijmegen

21	23-jan-30	Johannus van Beers	Hedel	Vianen (U)	Geertruida Hendrica van der Rijt	Ravenstein (NB)	Nijmegen
22	23-jan-30	Jan Wilem Hilferink	Nijmegen	Nijmegen	Hendrina Maria Kamps	Ubberbergen	Nijmegen
23	23-jan-30	Hendrikus Johannes Maria Orth	Nijmegen	Nijmegen	Gerarda Margaretha Bouman	Nijmegen	Nijmegen
24	24-jan-30	Petrus Adrianus Hamet	Nijmegen	Nijmegen	Maria Johanna Detmers	Nijmegen	Nijmegen
25	24-jan-30	Marcelis Antonius van Loosbroek	Ubbergen	Bergharen	Geertruida Jacobs	Nijmegen	Nijmegen
26	28-jan-30	Arthur Gerardus Philippus Philipsen	Vlissingen (Z)	Den Haag (ZH)	Johanna Maria Vroom	Deventer (O)	Nijmegen
27	30-jan-30	Petrus Phoelich	Nijmegen	Nijmegen	Elisabeth Hermsen	Gendt	Nijmegen
28	30-jan-30	Franciscus Imhof	Utrecht (U)	Nijmegen	Theodora Petronella Lewalt	Nijmegen	Nijmegen
29	30-jan-30	Theodorus Johannes Fluijman	Nijmegen	Nijmegen	Elisabeth Kersjes	Beuningen	Nijmegen
30	30-jan-30	Cornelis Antonius Roelofs	Heumen	Nijmegen	Johanna Louisa van Lie	Nijmegen	Nijmegen
31	30-jan-30	Pieter Zweed	Hoogkarspel (NH)	Beemster (NH)	Jannetje van Grooije	Waterlandkerkje (Z)	Nijmegen
32	30-jan-30	Derk Jan Bosch	Zwolleskerspel (O)	Zwolle (O)	Everdina Johanna Schapenk	Nistelroode (NB)	Nijmegen

33	30-jan-30	Antonius Petrus Hopsman	Nijmegen	Nijmegen	Bertha Maria Antonia Verstegen	Groesbeek	Groesbeek
34	30-jan-30	Theodorus Hendrikus Aalbers	Nijmegen	Nijmegen	Helena Thissen	Bergen (NH)	Nijmegen
35	31-jan-30	Arnoldus van der Horst	Rotterdam (ZH)	Nijmegen	Wilhelmina Berdina Jansen	Bemmel	Nijmegen
36	31-jan-30	Lander Lip	Kesteren	Nijmegen	Wilhelmina Bernhardina van Lierde	Rees (D)	Rees (D)
37	31-jan-30	Martinus jacobus Maria Peters	Gassel (NB)	Nijmegen	Johanna Petronella Maria Cornelissen	Nijmegen	Nijmegen
38	31-jan-30	Fokko Helenus Boer	Veendam (GR)	Nijmegen	Petronella de Bruijn	Groesbeek	Nijmegen
39	31-jan-30	hendrikus Johannes Leholt	Nijmegen	Nijmegen	Everdina Cornelia Bloem	Bergharen	Nijmegen
40	1-feb-30	Marinus Dijkman	Zuidland (ZH)	Nijmegen	Anna Huberta van Straaten	Nijmegen	Nijmegen
41	3-feb-30	Johannes Wilhelmus Josephus Pijnenburg	Vught (NB)	Nijmegen	Marta Maria Dongs	Fischelen (D)	Krefeld (D)
42	4-feb-30	Dirk Hewijnse	Nijmegen	Nijmegen	Anna Elisabeth Maria Timmermans	Apeldoorn	Nijmegen
43	4-feb-30	Herman Willem van der Marel	Tjitjoeroeg (NI)	Nijmegen	Maria Elisabeth Teske	Rotterdam (ZH)	Nijmegen

44	6-feb-30	Petrus Geraldus van der Waal	Ewijk	Ewijk	Christina Wilhelmina Petronella Teunissen	Nijmegen	Nijmegen
45	6-feb-30	Petrus Bernardus Mooij	Beverwijk (NH)	Nijmegen	Catharina Gertruda Loven	Meijel (L)	Nijmegen
46	7-feb-30	Franciscus Maria Mulder	Nijmegen	Nijmegen	Petronella Jocaba Jansen	Nütterden (D)	Nijmegen
47	7-feb-30	Johannes Marcellis de Bruijn	Nijmegen	Nijmegen	Hendrika Petronella Schoonenberg	Nijmegen	Nijmegen
48	10-feb- 30	Dirk Evers	Nijmegen	Nijmegen	Martha Maria Langenhoff	Den Haag (ZH)	Nijmegen
49	10-feb- 30	Wilhelmus Gerardus Pierik	Gendringen	Wijchen	Everdina Wilhelmina Leenders	Ubberbergen	Nijmegen
50	13-feb- 30	Petrus Theodorus Bom	Nijmegen	Nijmegen	Wilhelmine Ernestine Höhler	Cleve (D)	Nijmegen
51	13-feb- 30	Michael Janssen	Nijmegen	Nijmegen	Jacoba Antonia Tassernaar	Nijmegen	Nijmegen
52	13-feb- 30	Johannes Theodorus Reinirus Reinders	Nijmegen	Nijmegen	Antoinette Peters	Rindern (D)	Nijmegen
53	13-feb- 30	Gijsbertus Leherpenborg	Nijmegen	Nijmegen	Lina Hendrika van den Wollenberg	Nijmegen	Nijmegen
54	13-feb- 30	Marinus Antonius Rossen	Beuningen	Nijmegen	Bernardina Theodora Remmers	Nijmegen	Nijmegen

55	13-feb-30	Wilhelmus Petrus Kersten	Nijmegen	Nijmegen	Elisabeth Maria Hendrikus Kaal	Mook en Middelaar (L)	Nijmegen
56	13-feb-30	Wilhelmus Hendrikus Jansen	Nijmegen	Nijmegen	Hillegonda Klarina Westerdijk	Nijmegen	Nijmegen
57	14-feb-30	Herman Antonius Maria van der Dungen	Nijmegen	Delft (ZH)	Maria Johanna Antonia Tulleners	Leeuwarden (F)	Nijmegen
58	14-feb-30	Adrianus Josephus Govers	Zeelst (NB)	Nijmegen	Petronella Koppens	Leiden (ZH)	Nijmegen
59	14-feb-30	Cornelis Veen (25) H	Arnhem	Nijmegen	Geertruida Mallo (24) K	Nijmegen	Nijmegen
60	15-feb-30	Arie Gerrit Jan van Bosstel	Malang (NI)	Nijmegen	Trijntje van der Boom	Vreeswijk (U)	Nijmegen
61	17-feb-30	Pierre Pilet	Nijmegen	Amsterdam (NH)	Elisa Maria Ooijen	Nijmegen	Nijmegen
62	17-feb-30	Jan Mallinckerodt	Riouw (NI)	Kampen (O)	Anna Wilhelmina van Aalst	Nijmegen	Nijmegen
63	20-feb-30	Gijsbertus Johannes van Bussel	Nijmegen	Nijmegen	Catharina Johanna Derksen	Nijmegen	Nijmegen
64	20-feb-30	Hendrikus Thonen	Nijmegen	Nijmegen	Antonia Petronella Roelofs	Heumen	Nijmegen
65	20-feb-30	Henri Marinus Johannes Rutten	Nijmegen	Nijmegen	Antonia Francina Vink	Nijmegen	Nijmegen

66	20-feb-30	Petrus Jasper Kloet	Nijmegen	Nijmegen	Francina Huberta Kloosterman	Wijchen	Nijmegen
67	20-feb-30	Pieter Mathijs Lindelauf	Heerlen (L)	Nijmegen	Louisa van Baardewijk	Nijmegen	Nijmegen
68	21-feb-30	Wilhelmus Hendrikus Rompoelaar	Nijmegen	Nijmegen	Antonia Martina Vinck	Nijmegen	Nijmegen
69	21-feb-30	Theodorus Antonius van Bronswijk	Nijmegen	Nijmegen	Hendrika Antonia Maria van Baal	Nijmegen	Nijmegen
70	24-feb-30	Gerardus Petrus Gijsbertus Wielaert	Deventer (O)	Nijmegen	Geertruida Cornelia Benschop	Nijmegen	Nijmegen
71	25-feb-30	Petrus Josephus Antonius Büchner	Nijmegen	Weltevreden (NI)	Johanna Maria Antonia van de Bilt	Nijmegen	Nijmegen
72	27-feb-30	Petrus Roedolphus Toonen	Elst	Eindhoven (NB)	Helena Grada Maria Vanning	Kampen (O)	Nijmegen
73	27-feb-30	Adrianus Johannes van Uden	Boxtel (NB)	Nijmegen	Petronella Jacoba Faber	Nijmegen	Nijmegen
74	27-feb-30	Johannes Hubertus van Wollenberg	Nijmegen	Nijmegen	Geertruida Arnolda Geurts	Nijmegen	Nijmegen
75	27-feb-30	Herman Hendrikus Lehreven	Goesbeek	Goesbeek	Adelheida Henriette van Honk	Emmerich (D)	Nijmegen
76	27-feb-30	Marinus Johannes Krebbers	Nijmegen	Nijmegen	Hendrina Johanne Fleur	Mühlheim (D)	Nijmegen

77	27-feb-30	Hendrikus Adrianus Johannes Tempel	Nijmegen	Nijmegen	Lusanna Maria van der Horst	Nijmegen	Nijmegen
78	27-feb-30	Jozef Theodor Schoerz	Cleve (D)	Nijmegen	Karoline Auguste Johanne Helene Spietenborg	Mühlheim (D)	Nijmegen
79	27-feb-30	Hugo Johannes Lucius Maria Verbunt	Nijmegen	Nijmegen	Maria Heida Aalders	Neussen (D)	Nijmegen
80	27-feb-30	Lambertus Hendrikus Janssen	Wijchen	Wijchen	Wilhelmina Bernardina de Haard	Ewijk	Nijmegen
81	27-feb-30	Wilhelmus Verhoeven	Appeltern	Nijmegen	Ida Elisabeth de Kruif	Sterkrade (D)	Nijmegen
82	27-feb-30	Willem Peperkamp (37)	Arnhem	Renkum	Henrika Elisabeth Volkers (46) H	Voorburg (ZH)	Nijmegen
83	27-feb-30	Franciscus Willems	Nijmegen	Nijmegen	Theodora Derksen	Nijmegen	Nijmegen
84	27-feb-30	Hermanus Marinus Verburgh	Den Haag (ZH)	Nijmegen	Hendrika Johanna Verhees	Nijmegen	Nijmegen
85	27-feb-30	Hendrik Speldenkamp	Maarsseveen (U)	Nijmegen	Elisabeth Bartels	Keulen (D)	Oss (NB)
86	28-feb-30	Gerrit Geurs	Dodewaard	Nijmegen	Theodora Wilhelmina Beuleman	Brambauer (D)	Nijmegen
87	28-feb-30	Gerardus van Ekeren	Ubbergen	Nijmegen	Hendrika Gijsberta	Nijmegen	Nijmegen

					Josephina Heesik		
88	1-mrt- 30	Johannes Antonius Beudel	Gendringen	Nijmegen	Maria van der Sterren	Goch (D)	Nijmegen
89	3-mrt- 30	Hendrik Jozef Hubertus van den Berg	Roermond (L)	Rotterdam (ZH)	Petronella Catherina Maria Brokx	Nijmegen	Nijmegen
90	4-mrt- 30	Hendrikus Johannes	Nijmegen	Herwen en Aerd	Anna Maria Helena Heller	Nijmegen	Nijmegen
91	13-mrt- 30	Jacobus Antoon Stuiver	Nijmegen	Nijmegen	Johanna Schneider	Didam	Arnhem
92	14-mrt- 30	Geert Wolgen	Nieuwolda	Rotterdam (ZH)	Ida Wilhelmina Maria Jansen	Nijmegen	Nijmegen
93	20-mrt- 30	Johannes Petrus van Embden	Nijmegen	Nijmegen	Theodora Johanna van den Vorstenbosch	Nijmegen	Nijmegen
94	20-mrt- 30	Lenard Hendrikus Smits	Nijmegen	Nijmegen	Cornelia Geertruida Roelofsma	Nijmegen	Nijmegen
95	26-mrt- 30	Simon Cornelis Wagenmaker	Sneek (F)	Nijmegen	Truus Gautsch	Amsterdam (NH)	Nijmegen
96	27-mrt- 30	Jacobus Johannus Vos	Elst	Nijmegen	Naatje Bregje Donkervoort	Amersfoort (U)	Amersfoort
97	28-mrt- 30	Jan Lambert Prinsen	Hengelo	Magelang (NI)	Wilhelmina Roeleven	Nijmegen	Nijmegen
98	28-mrt- 30	Johannes Hendrikus Ribbers	Beuningen	Nijmegen	Henriette Vermeer	Dodewaard	Nijmegen

99	3-apr-30	Friedrich Karl Schmidt	Deosan (D ?)	Maagdenburg (D)	Hendrina Gerdina Dilweg	Cleve (D)	Nijmegen
100	3-apr-30	Johannes Brack	Rheydt (D)	Nijmegen	Willemina Hendrika Huurman	Nijmegen	Nijmegen

Afkortingen

Buitenland

D: Duitsland

NI: Nederlands-Indië

H: Hongarije

Binnenlandse provinciën (niet Gelderland)

NH: Noord-Holland

ZH: Zuid-Holland

NB: Noord-Brabant

GR: Groningen

O: Overijssel

L: Limburg

U: Utrecht

Z: Zeeland

F: Friesland

Tabel VI Steekproef huwelijksaktes Nijmegen, eerste kwartaal 1930.

BIBLIOGRAFIE

PRIMAIRE BRONNEN

Asselbergs, Prof. dr. W.J.M. „Nijmegen is een cultuurstad (maar zonder gemeenschappelijke uitingen).” *De Telegraaf*, 16 juli 1955: 9.

Auteur onbekend. „Noord en Zuid verbonden. De Nieuwe Brug bij Nijmegen.” *Arnhemsche Courant*, 15 juni 1936.

—. „Arnhem betere verbinding met Zuiden en Westen.” *Arnhemse Courant*, 9 mei 1950.

—. „De tolheffing op de bruggen.” *Arnhemse Courant*, 21 januari 1936.

—. „Gelderland krijgt historisch museum.” *De Gelderlander*, 5 februari 1952.

—. „H.M. de Koningin opent de Waalbrug. Officiële bezoeken aan Arnhem en Nijmegen.” *De Gelderlander*, 16 juni 1936.

—. „Het hart van Brabant horen we nu in Nijmegen luider kloppen.” *De Gelderlander*, 12 mei 1950.

—. „Nijmegen ook kandidaat voor Nationaal Historisch Museum.” *De Gelderlander*, 11 mei 2007.

—. „Samenwerking tusschen twee steden.” *De Tijd: Godsdienstig staatkundig dagblad*, 5 augustus 1936.

—. „Geen directe verbinding Nijmegen – Amsterdam.” *Nijmeegs Dagblad*, 9 mei 1950.

—. „Tweede Kamerlid: Nijmegen – Amsterdam blijve rechtstreeks.” *Nijmeegs Dagblad*, 14 mei 1950.

—. „Binnenland, Nijmegen.” *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 11 juni 1879.

—. „De opening van de Waalbrug. Een glorie dag voor onze stad.” *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 16 juni 1936.

—. „NEC slaat Vitesse met 1 – 2.” *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 2 maart 1936.

—. „Nu de Waalbrug bijna voltooid is.” *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 16 juni 1936.

—. „Feestelijkheden om Rijn- en Waalbrug.” *Volksblad voor Gelderland*, 17 juni 1936.

Centraal Bureau Statistiek (CBS). „Volkstelling 1930; bew. naar gesl., leeft., burg. st., kerk. gez. en gem. .” 26 september 2006.
<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/71127NED/table?dl=4535> (geopend november 30, 2017).

Edward, Bary. „Veranderingen op het spoor” *Edward Bary Archief (versie oktober 2009)*
<http://www.archiefedwardbary.nl/images/fotos/nederland/ns/achtergronden/Kaartje%20intercitynet%20NS%201970.JPG>

Focke, Herman. „Gemengd huwelijksbed” *De Bazuin* 61 (november 1978) 45.

GenVer. „Aanwezige akten Gelderland > Arnhem. .” *Huwelijken 1930, no 1 t/m 626*. sd. <http://www.genver.nl/gl/bs0202.htm>
(geopend januari 4, 2018).

- „Aanwezige akten: Gelderland > Nijmegen.” *Huwelijken, Echtscheidingen 1930*. sd. (geopend januari 4, 2018).
- Huis van de Nijmeegse geschiedenis. *KNBLO Kring Gelderland*. sd.
https://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/KNBLO_Kring_Gelderland.
- *Vierdaagse*. sd. <https://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Vierdaagse>.
- Kadaster. *Topo Tijdreis 1936 – 1959*.
- Lankhout & Co., S. *Topografische kaart van Zuidoost Gelderland tijdens de republiek in 1795*. Stadskaasteel Zaltbommel, Collectie Gelderland, topografie, nummer 6657.
- Meijnen, Joop. „Gelderse steden moeten strijd staken.” *NRC Handelsblad*, 21 november 1985.
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW). „Verslag van algemeen overleg, vaste commissie voor OCW, nr. 173, 30 800 VIII, ‘Vaststelling van de begrotingsstaat van het Ministerie van OCW (VIII) voor het jaar 2007’.”
- Nationale Spoorwegen (NS). „Noord en Zuid weer rechtstreeks verbonden.” Geheugen van Nederland, Collectie spoorwegmuseum, Spoorwegen in beeld. *nummer 14147A-C*. 1947. <http://www.geheugenvannederland.nl/nl/-geheugen/view/noord%20zuid%20weer%20rechtstreeks%20verbonden?coll=ngvn&maxperpage=36&page=1&query=14147A-C&identificer=SPOOR01%3AKB-TOTAAL-14147C>
- Pols, Menno. „Arnhem en Nijmegen te veel rivalen om zich als 1 regio te presenteren.” *De Gelderlander*, 15 januari 2015.
- Regionaal Archief Nijmegen (RAN). „679 Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1818 - 1994.” Bevolkingsregister 1910 - 1920, inventarisnummer 33275-33548, sd.
- Regionaal Archief Nijmegen. „679 Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1818 - 1994.” 'Persoons- en archiefkaarten, inventarisnummer 601-1113, sd.
- „Archiefoverzicht, rubriek 16.2 Algemeen voortgezet onderwijs.” sd.
- „Rapport van onderzoek door het Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland (E.T.I.G.) naar de migratie van en naar Nijmegen.” *1209 Secretarie Gemeente Nijmegen / Organisme - Algemeen 1946 - 1984, inventarisnummer 2401*. sd.
- Volkstellingen. „Tabellen in het jaar 1960. Tabel 1. bevolking naar kerkelijke gezindte, per gemeente.” *Volkstellingen*. sd.
<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT196007B/index.html>.
- Westraven-Tegelfabriek. *Souvenirtegel met de Waalbrug van Nijmegen*. Museum het Valkhof, Collectie Gelderland, gebruiksartikelen en uitrusting, nummer 1986.11.8.
- Wikipedia. *N.E.C.* sd. <https://nl.wikipedia.org/wiki/N.E.C>.
- *SBV Vitesse*. sd. https://nl.wikipedia.org/wiki/SBV_Vitesse.

SECUNDAIRE BRONNEN

- Barnes, L. Diane. „Urban Rivalry in the Upper Ohio Valley: Wheeling and Pittsburgh in the Nineteenth Century.” *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* 123, nr. 3 (1999): 201 - 226.
- Bekkers, Hans, en Maureen Hommerson. *Spiegel van Arnhem. 175 Jaar leven en lezen in Arnhem*. Arnhem, 1989.
- Berns, Jan. *Taal in stad en land. Zuid-Gelderse dialecten*. Den Haag, 2002.
- Bots, Hans et al. *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Negentiende en twintigste eeuw*. Nijmegen, 2005.
- Brinkhof, M. G. M. *Nijmegen. Vroeger en nu*. Bussum, 1971.
- Burke, Peter. *Popular Culture in Early Modern Europe*. Aldershot, 1994.
- Doorn, J.A.A. van, en C.J. Lammers. *Moderne Sociologie*. Utrecht, 1959.
- Egberts, Linde. *Chosen Legacies. Heritage in Regional Identity*. Oxon, 2017.
- Gadourek, I. *A Dutch Community: Social and Cultural Structure and Process in a Bulb-Growing Region in the Netherlands*. Groningen, 1961.
- Huetink, W.M.M. *Arnhem, Haagje van het Oosten. Wensdroom en werkelijkheid*. 1991, Utrecht.
- Kruijssen, Joep, en Nicoline van der Sijs. *Honderd jaar Stadstaal*. Amsterdam, 1999.
- Leezenberg, Michiel en Gerard H. De Vries. *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*. Amsterdam, 2012.
- Lijphart, A. *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Berkeley, 1975.
- Meurs, M. H. van et al. *Arnhem in de Twintigste Eeuw*. Utrecht, 2004.
- Nolissen, Nico (red.). *Stedenstrijd. Beschouwingen over inter- en intra-urbane rivaliteit*. Zeist, 1989.
- Oomen, Han. „Eens rivalen, altijd rivalen.” *Binnenlands Bestuur*, 13 februari 2015.
- Pennings, Paul. *Verzuiling en Ontzuiling: de lokale verschillen. Opbouw, instandhouding en neergang van plaatselijke zuilen in verschillende delen van Nederland na 1880*. Kampen, 1991.
- Pikkemaat, Guus. *Geschiedenis van Nijmegen. Noviomagus*. Nijmegen, 1988.
- Roosmalen, Marcel van. *Geen brug te ver. Het Arnhem van Marcel van Roosmalen*. Amsterdam, 2015.
- Salmon, Lucy Maynard. „The Newspaper and Research.” *American Journal of Sociology* 32, nr. 2 (1926): 217 - 226.
- Stinnett, Douglas M., en Paul F. Diehl. „The Path(s) to Rivalry: Behavioral and Structural Explanations of Rivalry Development.” *The Journal of Politics* 63, nr. 3 (2001): 717 - 740.

Tiemens, W.H. *Historie Airbornewandeling*. sd. https://www.airbornewandeltocht.nl/nl/airborne/21-achtergrond_airbornewandeltocht .

Timmermans, J. *Kroniek van Nymegen*. Nijmegen, 1946.

Tosh, John. *The pursuit of History. Aims, methods and new directions in the study of history*. London, 2015.

Veenendaal, Guus. *Spoorwegen in Nederland. Van 1834 tot nu*. Amsterdam, 2008.

Verhoeven, Dolly et al. *Gelderland 1900 - 2000*. Zwolle, 2006.

—. *Gelderland Grensland. 2000 jaar verdeeld en verbonden*. Nijmegen, 2016.

Verhoeven, Dolly. *Het Gelderse gevoel en de betekenis van ruimte en tijd. Inaugurele rede*. Nijmegen, 2015.

Verriet, Jon. „'genoeglijk onderonsje' of 'totale oorlog'? Regionale identificatie en Gelderse ontmoetingen in het Nederlandse voetbal." *Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre* 107 (2016): 211 - 233.

Versluys, Nicolaas Jan Derk. *Journalistiek en Wetenschap: een studie van de betrekkingen tusschen journalistiek en sociale wetenschap*. Amsterdam, 1936.

Wijnberg, Rob. *De Nieuwsfabriek. Hoe media ons wereldbeeld vervormen*. Amsterdam, 2013.